

IMENICA VAS U STAROJ SLAVONSKOJ TOPONIMIJI

Stanko Andrić

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje – Slavonski Brod)

Stjepanu Damjanoviću, sa zahvalnošću

U radu se najprije upućuje na praezičnu i mlađu povijesnu vezu hrvatske riječi *vas* i latinske riječi *vicus* te se govori o semantičkim mijenama kroz koje su latinske riječi *vicus*, *pagus*, *villa*, *mansus*, *mansio*, *praedium*, *sessio* prošle u europskom srednjovjekovnom latinitetu i osobito u latinitetu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i hrvatskih zemalja u srednjem i ranom novom vijeku. Zatim se istražuje terminološka uporaba hrvatskih riječi *vas* (*ves*), *selo*, *selište*, *pustoselina* u pisanim vrelima od 14. do 18. stoljeća, kao i kronološki odgovarajuća uporaba mađarskih riječi *falu*, *ülés*, *telek*, *puszta* što se odnose na istu semantičku domenu. Naposljetku se na temelju sačuvane pisane građe ocrtavaju učestalost i rasprostranjenost pojavljivanja riječi *vas* u toponimiji na tlu moderne Slavonije od 15. do 17. stoljeća kao i njezini implicitni prežici do danas.

Ključne riječi: Slavonija, toponimija, *vicus*, *pagus*, *villa*, *sessio*, *vas*, *selo*, *selište*, *falu*, *telek*, srednji vijek, rani novi vijek

Kada danas govorimo o Slavoniji i pritom ne smatramo potrebnim nešto pojašnjavati, govorimo zapravo o zemljopisnom području za koje se ime Slavonija ustalilo tijekom posljednjih triju stoljeća. Povijesno gledano, niti je Slavonija uvijek ležala samo na tom području, niti je cijelo to područje uvijek bilo obuhvaćeno tim imenom, niti je napokon ta sjevernohrvatska

Slavonija (u svojoj staroj i u svojoj novoj zemljopisnoj inačici) jedina Slavonija koja je ikada postojala. Ne samo po svojem prostorno fiksiranom i značenjski zaokruženom pokrajinskom imenu, nego i na druge načine, osobito demografski i kulturno, novovjekovna Slavonija započinje od kraja “turskog vakta”. Ono što bismo mogli opisati kao živo (ili svjesno) i kontinuirano kulturno pamćenje u Slavoniji u pravilu ne seže onkraj toga vremena; doba osmanske vladavine njegovo je dno ili, u neku ruku, temelj.

Postoje ipak značajni segmenti i danas očuvane slavonske kulturne baštine koji su stariji od osmanskog razdoblja (tj. većeg dijela 16. i 17. stoljeća). Jedan takav segment jest toponimija, koja je i u Slavoniji velikim dijelom starija od novoga vijeka. Unatoč osmanskoj povijesnoj “cezuri”, imena svih važnijih naselja u Slavoniji potječu iz srednjega vijeka ili se temelje na njima: od Virovitice, Slatine, Pakraca, Novske i (Nove) Gradiške preko Miholjca, Orahovice, Našica, Požege i Broda do Valpova, Osijeka, Đakova, Vukovara, Iloka, Vinkovaca i Županje. Jedino je Daruvar postankom novovjekovno ime, ali i to se naselje do 1765. zvalo starim imenom Podborje.

Dakako, veliki obrati političke povijesti i mijene demografske povijesti u novom vijeku donijeli su u slavonsku toponimiju mnogo novih imena, osobito u sloju mikrotoponimije. Isto tako, premda o tome još nema sustavnih istraživanja, mnogo starih toponima nestalo je bez traga u današnjoj toponimiji. Osim nestajanja individualnih toponima, u tom se procesu dađu razabrati i sustavniji nestanci nekih morfoloških i leksičkih elemenata. Među leksemima koji su se tijekom povijesti izgubili iz slavonskoga toponimijskog korpusa u ovoj ćemo prigodi razmotriti primjer imenice *vas*.

*

Hrvatska riječ *vas* (u kajkavskoj inačici *veš*) potječe od praslavenske riječi koja stoji u prasrodstvu s grčkom riječi οἶκος ‘kuća, kućanstvo’, latinskom *vīcus* ‘skup kuća, ulica, četvrt, selo, (manji) grad’, gotskom *weihs* ‘selo’.¹ U klasičnom latinskom jeziku riječju *vīcus* označavao se kako dio

¹ Skok, 1971–1974, sv. 3: 567–8, s. v. *vas*. Zanimljiva je pretpostavka Émilea Benvenistea prema kojoj je praindoeuropska riječ što stoji u korijenu gore navedenih značila ‘rod’, tj. zajednicu više srodnih obitelji koje stanuju zajedno ili na okupu, pa se poslije to praznačenje u pojedinim jezičnim granama “pomaknulo k materijalnom smislu”, kao što je ‘kuća’ ili ‘selo’. V. Benvenist, 2002: 205–206, i rezerve koje prema toj pretpostavci izražava prevoditelj na str. 248, bilj. 30.

većega naselja (pa i samoga Rima), tako i čitavo naselje nižega upravnog ranga, osobito u provincijama (gdje su vīcī obično bili spontano nastala naselja pokraj logora rimske vojske). Od nje izvedena riječ vīcīnus znači ‘susjed’.²

U dijelu svoje uporabe riječ vīcus značenjem se približavala drugoj klasičnolatinskoj riječi, *pāgus*, koja je označavala ‘župu, okrug, kotar’, zatim ‘područje izvan grada (tj. središta)’, odnosno ‘seoski kraj’ ili ‘seosku zajednicu’. Od nje izvedena imenica *pāgānus*, pak, značila je ‘seoski žitelj, seljak’ te otud, u apstraktnijem smislu, ‘drugorazredna i neuka osoba bez političke moći’. Kada Tacit u svojoj *Germaniji* (gl. 12) piše da Germani izabiru poglavare “qui iura per pagos vicisque reddunt”, to se ne prevodi kao “koji dijele pravdu po selima i gradovima”, nego “po okruzima i selima” (jer i sam Tacit ističe da u Germaniji nema gradova).³

Napokon, treća stara latinska riječ koja može označavati neku vrstu naseobine i koja značenjem zalazi u semantičko polje ‘seoske civilizacije’ jest *vīlla*, etimološki vjerojatno povezana s *vīcus*. Ona je označavala ‘seoski dvorac’, zapravo drugu, seosku kuću za (imućnijeg) građanina, odnosno njegovo ‘seosko imanje, zemljoposjed’. Već u kasnoj antici počela se rabiti i u značenju ‘selo’. Riječ *vīlla* dala je u klasičnom dobu izvedenice kao što su imenice *vīllicus* ‘upravnik imanja’ i *vīllānus* ‘radnik na imanju, seljak’, zatim pridjeve *vīllāris* i *vīllāticus* ‘ladanjski, seoski’.⁴

Sve je to, u smislu seoske društvene sfere (nasuprot gradskoj), okupljeno u još jednoj staroj latinskoj riječi, *rūs*, koja ne označava toliko pojedinačno naselje bilo koje vrste, ili pak dio naselja ili skupinu više njih, nego seoski i poljski svijet općenito, upravo otvoreni prostor polja i sela, zemljoradnje i raslinja i stadâ, nasuprot zatvorenom gradskome, ograđenom zidovima i ispunjenom zgradama. Jedino je ta posljednja riječ, zajedno sa svojim izvedenicama *rūsticus* i *rūrālis*, u kasnijem jezičnom razvoju ostala uglavnom neaktivna ili semantički statična, ne poprimajući nove značenjske nijanse i primjene u postklasičnom latinitetu srednjovjekovnih europskih naroda i država.⁵

² Ernout i Meillet, 1959: 732–733, s. v. *uicus* i *uilla*; Divković, 1987: 1139, s. v. *vicus*.

³ Ernout i Meillet, 1959: 475, s. v. *pagus*; Divković, 1987: 747, s. v. *pagus*.

⁴ Ernout i Meillet, 1959: 732–733, s. v. *uilla*; Divković, 1987: 1142, s. v. *villa*; Marević, 2000, sv. 2: 3484.

⁵ Ernout i Meillet, 1959: 583, s. v. *rus*; Divković, 1987: 937, s. v. *rus*. Za to da riječ praktično nema postklasičnu povijest usp. Niermeyer, 1960: 924.

U srednjem vijeku, riječ *vicus* nije bila u širokoj upotrebi kao u antici. Od nje su potekli toponimski elementi *wick* i *wich* u engleskom jeziku, *wijk* u nizozemskome. U latinskome, zajedničkom jeziku učenog sloja društva, riječ je i dalje značila s jedne strane manje samostalno naselje (u većini slučajeva selo), a s druge dio, četvrt ili ulicu u sklopu većeg naselja.⁶ Tako na primjer u darovnici iz kasnog 11. stoljeća Petar Crni, obdarujući opatiju sv. Petra u Selu (kod Splita), spominje da je na nekom brežuljku htio sagraditi selo za svoje sluge (“*vicum construere nostris famulis*”).⁷ Slično tome, u fundacijskoj povelji Pečuške biskupije iz 1009. kao prvi dio biskupijske međe određuje se “*seoce Zemonj (danas Dunaföldvár) sve do sela Tápé*” (“*Zemogny viculum usque ad Thapeon vicum*”).⁸ Kada, pak, kroničar Toma Arhidakon u 13. stoljeću opisuje napad omiških gusara na otok Brač, on piše da su napadači “*iznenada nagrnuli u sela*” (“*repente irruerunt in vicos*”). Isti pisac drukčije rabi tu riječ kada malo dalje kaže da bjegunci pred krvoločnim Tatarima, koje je grad Split primio među svoje zidine, zbog svoje velike brojnosti nisu svi mogli dobiti krov nad glavom, nego su morali boraviti “*in vicis et in viis*”, tj. “po ulicama i po cestama”. U istom smislu Toma uzima tu riječ i kada opisuje pobunu laičkog puka u Splitu 1244. pa piše da su gnjevni laici “*išli po ulicama i trgovima*” (“*ibant per vicos et plateas*”).⁹

Gradsku četvrt ili ulicu označava riječ *vicus* i u poznatoj sintagmi *Vicus Latinorum*, kako se u latinskim izvorima nazivalo staro kolonističko naselje pokraj biskupskog grada u Zagrebu. To je naselje postojalo svakako već u 12. stoljeću, a “*Latini*” koji su ga nastanjivali bili su vjerojatno podrijetlom Talijani. Ime *Vicus Latinorum* prvi put je zabilježeno 1244. kada je naselje već bilo uklopljeno u gradsku općinu.¹⁰ U govornom jeziku koristio se u

⁶ Niermeyer, 1960: 1097–1100, s. v. *vicus*, razlučuje čak 12 značenjskih posebnosti u upotrebi te riječi u latinitetu srednjovjekovnog Zapada. Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, ne bilježe riječ *vicus*.

⁷ Kostrenčić, Stipišić i Šamšalović, 1967: 174, br. 136.

⁸ Györffy et al., 1992: 58.

⁹ Thomas / Toma, 2003: 208, 250, 276. Ako se uzme da je osnovno značenje riječi *vicus* ‘zasebna ili donekle izdvojena skupina kuća’ (franc. “*pâté de maisons*”, prema Ernoutu i Meilletu), dakle ono što se u urbanizmu naziva gradskom “*insulom*” (franc. *îlot urbain*, njem. *Häuserblock*), potonja se dva mjesta mogu i nešto drukčije prevesti: bjegunci su boravili “*među kućama i po cestama*”; pobunjenici su išli “*po četvrtima i po ulicama*”.

¹⁰ “*villa Zagrabiensis, necnon hospites de vico Latinorum ad ipsam pertinentes*” (Tkalčić, 1889–1905, sv. 1: VII–VIII i 19, br. 20).

istom značenju hrvatski naziv Vlaška / Laška ves (kasnije Vlaška ulica).¹¹ Osim Latinske ili Vlaške, u starom je Zagrebu postojala i Njemačka ulica, Vicus Theutonicorum, koja se zbog glavnog zanimanja svojih žitelja zvala i Vicus sutorum ili Šoštarska ves (tj. postolarska ulica).¹² Tako su se hrvatska i latinska riječ što jedna s drugom stoje u prasrodstvu (ves i vicus) u tim slučajevima međusobno čvrsto povezale kao istoznačnice.

Tvorba naziva za dio većeg naselja prema formuli “vicus + etnonim u gen. pl.” susreće se, dakako, i drugdje. Tako je ulica ili četvrt zvana Vicus Latinorum postojala i u nekoliko većih ugarskih gradova (Ostrogon, Stolni Biograd, Eger, Veliki Varadin). Stolni Biograd (Székesfehérvár) imao je, poput Zagreba, osim Latinske ulice također i svoj Vicus Theutonicorum.¹³ Ulica potonjeg imena postojala je i u starom Pragu.¹⁴ I u Pečuhu je 1444. zabilježen vicus Theutonicalis.¹⁵ Neobičniji je primjer za koji znamo iz jedne predaje zabilježene u 14. stoljeću: biskup grada Ličgea u Valoniji primio je u ranom 11. stoljeću doseljenike iz Ugarske i dao im ondje ulicu ili četvrt “koja se sve do danas naziva Ugarskom ulicom (vicus Hungarorum)”.¹⁶

Prema kraju srednjega vijeka u hrvatsko-ugarskom latinitetu uporaba riječi vicus još se više prorjeđuje. U diplomatskim vrelima ona je gotovo nepoznata. Malobrojni primjeri svode se na nazive ulica u većim gradovima. Osim već spomenutih, Zagreb je imao i Vicus carnificum (Mesnička ves) i Vicus lutifigulorum (Lončarska ves).¹⁷ U gradskim naseljima u donjem međurječju Drave i Save pojedine se ulice rijetko spominju, a kada se to čini (npr. u Iloku i Gorjanima), ne koristi se riječ vicus, nego platea.¹⁸ Pritom je jasno da, u mađarskom govornom području, objema latinskim riječima naj-

¹¹ Usp. Ritter Vitezović, 2000–2010, sv. 2: 472, s. v. Vicus Latinorum ‘Laska ullica, Vlaska ullica’.

¹² Tkalčić, 1889–1905, sv. 1: XIII i 246, br. 258.

¹³ *Segregation, integration*, 2009: 26, 70.

¹⁴ Kejř, 2010: 125.

¹⁵ *Segregation, integration*, 2009: 74.

¹⁶ “in civitate Leodiensi vicum dedit et assignavit, qui usque hodie vicus Hungarorum appellatur” (Fejér, 1829–1844, sv. 7/5 [supplementare]: 58–59, br. 27). Usp. Székely, 1964: 5.

¹⁷ Tkalčić, 1889–1905, sv. 9: V–VI. Zanimljiva je Tkalčićeva opaska da se latinska riječ platea (‘ulica’) koristila redovito za ulice u nutarnjem utvrđenom gradu, dok se za ulice u podgrađu ta riječ rijetko rabila, nego se za njih “obično veli ‘selo’ (vicus)”.

¹⁸ Npr. Platea piscatorum (Ribarska ulica) u Iloku 1460. Za taj i druge primjere v. Andrić, 1999: 41 i 48. Za Gorjane v. Engel (u pripremi), s. v. Gara. Platea je izvorno grčka riječ, koja u klasičnom latinskom znači ‘ulica; dvorište’, a u postklasičnom ‘trg; ulica’.

češće odgovara mađ. utca ('ulica'). To zanimljivo ilustrira jedna listina pečuškog biskupa Ivana Česmičkog (znamenitog pjesnika) iz 1476. u kojoj se spominje 'Hrvatska ulica' u Pečuhu: "in vico Horvathutza vocato".¹⁹

Sinonimiju riječi vicus i platea u kasnom srednjem vijeku ilustrira, na primjer, privilegij zagrebačkog kaptola iz 1478. za njegovu novu "četvrt" Opatovinu (vicus abbatis), u kojem se više puta ponavlja izraz vicus seu platea kada se govori o uspostavljanju nove gradske ulice prikladne za naseljavanje.²⁰ Inzistiranje na toj jednadžbi može se tumačiti i željom da se ponešto mutno značenje riječi vicus pojasni preciznijom riječju platea.

Riječ pagus zadržala je u srednjem vijeku značenje koje se odnosi na prostor širi od pojedinog naselja, i to u prvom redu ruralan prostor, izvan gradskog središta. Istodobno, to nije neodređen seoski prostor, nego zaokružena i u sebi koherentna prostorna jedinica, neka vrsta okruga ili župe (u pretkršćanskom, necrkvenom smislu te riječi). Otud je u latinskim izvorima nalazimo kao zamjenu za njemački pojam Gau, ili drugdje u značenju grofovije, županije i crkvene župe.²¹ I romanski jezici naslijedili su tu riječ u širem prostornom značenju (usp. tal. paese, franc. pays). Klasična riječ paganus (pridjev i imenica), izvedena od pagus, stekla je u srednjem vijeku veliku popularnost, postavši jednim od ključnih pojmova kršćanskog Zapada. Preko stare pejorativne konotacije ustalila se kao oznaka za 'nekršćanina, pogani-na', tj. zaostala privrženika starih običaja, vjerovanja i praznovjerja. U kulturnom imaginariju paganus je tako zauzeo mjesto slično onome što ga je u rimskoj antici imao barbarus; stoga se kao neutralan pridjev izveden od pagus u srednjem vijeku rabi oblik pagensis.²²

Riječ pagus je u hrvatskom i ugarskom medijevalnom latinitetu prilično rijetka.²³ U značenju 'okruga' ili 'županije' nalazimo je u jednoj darovnici ugarskog kralja Stjepana I. iz 1009. za Vesprensku biskupiju.²⁴ Suženo značenje 'selo' riječ pagus poprima tek u novom vijeku, odnosno nakon huma-

¹⁹ *Segregation, integration*, 2009: 75. Usp. Szamota, 1984: col. 1025–1026, s. v. ucca.

²⁰ Tkalčić, 1889–1905, sv. 2: 385, br. 309.

²¹ Niermeyer, 1960: 753, s. v. pagus; Blaise, 1994: 646, s. v. pagus.

²² Niermeyer, 1960: 751–752, s. v. paganus i pagensis; Blaise, 1994: 646, s. v. paganus i pagensis; Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, sv. 2: 796, s. v. pagensis.

²³ Ne bilježi je Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978. Bartal, 1983: 464, na temelju jednog primjera daje značenje 'comitatus; megye'.

²⁴ "In pago Colocensis civitatis unam villam", tj. "jedno selo u okrugu grada Kaloče" (Györffy et al., 1992: 52). U istom sklopu stoje analogni izričaji: "in comitatu Albensis civitatis, in comitatu Vyssegradiensis civitatis."

nističke obnove i klasicizacije latinskoga. Zgodnu malu ilustraciju za to imamo kod talijansko-ugarskog renesansnog historiografa Antonija Bonfinija. Pretačući dijelove zakonika iz doba kralja Matije Korvina u kroničarsku naraciju svojih *Dekada ugarske povijesti* (pisanih 1488–1497), Bonfini je riječ villa, koja je tada u ugarsko-hrvatskom latinitetu bila uobičajena riječ za ‘selo’, zamjenjivao “klasičnijom” riječju pagus.²⁵ S obzirom na svoje jezične uzore, Bonfini je s pravom izbjegavao korištenje riječi villa i njezinih izvedenica u neklasičnim značenjima, ali ni riječ pagus koju je uzimao kao zamjenu nije pritom, u danom značenjskom sklopu, bila besprijekoran izbor.

I naši leksikografi 16., 17. i 18. stoljeća (poglavito Vrančić, Habelić, Vitezović, Belostenec, Sušnik-Jambrešić) drže da se hrvatsko selo najbolje prevodi latinskim pagus i obrnuto. Tako Faust Vrančić riječ pagus sravnjuje s istovrijednicama Villaggio, Dorff, Szelo, Falu,²⁶ a Franjo Sušnik i Andrija Jambrešić definiraju je također kao “Szelo, Dorff, Falu” i tome dodaju formulu “Vicus pars pagi, pagus pars Provinciae”, za što se pozivaju na Tacita.²⁷ Vicus je istodobno Sušniku i Jambrešiću “Pars pagi, vel civitatis. Vész, Vulicza z-hisami zkup vzeta”.²⁸ Otud je razvidno da Sušnik i Jambrešić izvornu tacitovsku ljestvicu vicus-pagus-provincia (‘selo-okrug-pokrajina’) tumače anakronistički u duhu ranonovovjekovnog latiniteta – kao ‘ulica-selo-pokrajina’.

Standardna riječ kojom se u latinitetu druge polovice srednjega vijeka označava ‘selo’ jest villa. U prvoj polovici srednjega vijeka (otprilike do 1000. godine) ta je riječ još obično značila ‘seosko dobro, majur’, odnosno ‘seoski (ladanjski) dvor s gospodarskim zgradama’. Po tome je riječ još bila posve blizu onome što je značila Rimljanima.²⁹ Takvu, poglavito karo-linšku uporabu riječi villa nalazimo i u našim diplomatskim spomenicima iz vremena domaćih vladara.³⁰ Kasnije ju se u ugarsko-hrvatskoj latinštini

²⁵ U tzv. *Velikom zakoniku* iz 1486. izričaj “rustici uxores de aliis villis ducentes” (čl. 36) Bonfini zamjenjuje izričajem “rustici [...] ex aliis pagis ductis uxoribus”, a izričaj “plebanus aut iudex aut villicus loci” (čl. 61) izričajem “pagi iudice sacerdoteve” (Döry, Bónis, Érszegi i Teke, 1989: 288 i 299–300).

²⁶ Vrančić, 1990: 72, s. v. pagus.

²⁷ Jambressich, 1992: 658, s. v. pagus.

²⁸ Jambressich, 1992: 1031, s. v. vicus.

²⁹ Niermeyer, 1960: 1101, s. v. villa (značenja 1–2); Blaise, 1994: 958, s. v. villa (značenje 3); Brandt, 1980: 251.

³⁰ Usp. diplomatsku formulu “Actum est hoc in villa regali” u ispravi kralja Zvonimira iz 1076–1078. (Kostrenčić, Stipišić i Šamšalović, 1967: 170, br. 134).

susreće posve rijetko. Primjerice, u djelu *Gesta Hungarorum* (oko 1200.) anonimnog notara kralja Bele III. čitamo kako su Arpad i drugi mađarski vođe izabrali Čepeljski otok na Dunavu da na njemu svatko od njih ima “dvor i zemljoposjed” (“curiam et villam”).³¹ Uporabu riječi villa u smislu ‘vlastelinskog dvora’ već su u ranom srednjem vijeku uglavnom istisnule preciznije riječi curtis i curia.³² Za značenje ‘zemljoposjed, imanje, vlastelinstvo’ pak također se zarana počinju koristiti općenitije riječi kao dominium, possessio, terra, sužavajući uporabu riječi villa na značenje ‘naseljeno mjesto (na imanju)’.³³

U istom se prostorno širem smislu koristi i riječ praedium, koja je u starini prvotno značila upravo ‘založnu zemlju (koja služi za jamčevinu)’, a zatim općenito ‘zemljoposjed, imanje’.³⁴ U potonjoj je uporabi ta riječ dobro poznata u hrvatskom i ugarskom latinitetu: njome se označava naseljeni zemljoposjed ili vlastelinstvo pa tako nema bitne razlike između nje i riječi villa kada se ovom misli ne samo na naselje, nego i na njemu pripadajući zemljišni sklop.³⁵ No, u kasnijem srednjem vijeku riječ praedium poprima dva specifičnija značenja. U jednom od njih ponovno se pojavljuje staro upućivanje na složenost, “dvoslojnost” vlasništva nad dobrom o kojem je riječ. Praedium je u toj uporabi imanje pojedine crkvene ustanove (biskupije, samostana i sl.) koje ona daje na nasljedno korištenje slobodnim ljudima u zamjenu za određena podavanja i “feudalne” obveze. Takvi uživatelji predija ili “predijalci” (praediales, praedialistae) stjecali su pritom status sličan onome nižeg plemstva.³⁶

Drugo specifično značenje riječi praedium u ugarsko-hrvatskom latinitetu jest ‘raseljeno imanje/selo, pusto selište, pustoselina’. Od kraja 14. sto-

³¹ P. Magister, 1932: 29.

³² Kasnolatinska riječ curtis znači prvotno ‘središte imanja s ograđenim dvorištem ili vrtom’, a naknadno se, logikom sinegdohe, njezina uporaba proširuje i na ‘(cijelo) imanje, vlastelinstvo’. Curia je stara latinska riječ koja u srednjem vijeku s jedne strane znači ‘carski, kraljevski, papinski dvor; državna skupština ili sudište’, a s druge strane otprilike isto što i curtis: ‘vlastelinski dvor, središte imanja, (cijelo) imanje’. Usp. Niermeyer, 1960: 288–290, s. v. curia, i 295–296, s. v. curtis.

³³ Usp. Niermeyer, 1960: 1102, s. v. villa (značenja 3–5).

³⁴ Ernout i Meillet, 1959: 532, s. v. praes; Divković, 1987: 820. Za srednji vijek usp. Niermeyer, 1960: 830, s. v. praedium.

³⁵ Usp. u povelji kralja Stjepana I. iz 1037.: “Villarum autem vel prediorum nomina sunt. [...] In hiis villulis sive prediis. [...]” (Györffy et al., 1992: 118).

³⁶ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1089, s. v. predialista; Herkov, 1956, sv. 2: 288–290, s. v. praedialis i praedium (1); Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, sv. 2: 900, s. v. 1. praedialis.

ljeća, barem u kancelarijskom latinitetu, to značenje postaje glavno.³⁷ Otud se i u znamenitom zborniku običajnog prava u Ugarskoj koji je 1517. sastavio István (Stjepan) Werbőczy pojam *praedium* definira kao nekoć naseljena, a sada nenaseljena “njiva” (i uz to ga se pučkom etimologijom dovodi u vezu s riječju *praeda* ‘plijen’). Werbőczy tome dodaje da se istom riječju označuju i plemićke ili kmetske “sesije” na kojima više nitko ne obitava.³⁸ U popisima Slavonije načinjenim nakon oslobođenja od Turaka *praedium* je sinonim za *pagus desertus* ‘napušteno selo’.³⁹ Važno je, dakle, uočiti da riječ *praedium* može označavati dvije različite klase (opustjelih) posjeda: čitav posjed koji u pravilu odgovara jednom naselju (*possessio*, *villa*), ili samo jednu “sesiju” ili seljačku zemljišnu jedinicu unutar takva posjeda (o njoj više u daljnjem tekstu).

Riječju *villa* srednjovjekovni latinski ne označava nužno upravo selo, nego i naselje općenito, naročito ako je ono opskrbljeno kakvim povlasticama i slobodama, ili pak ako je podignuto pokraj kakve utvrde ili starog grada, ili ako je utemeljeno na dotad nenaseljenu tlu.⁴⁰ Mnoge naseobine što su tako stekle povlašten pravni status, koji latinske listine opisuju izrazima *libera villa* i *franca villa*, postale su u daljnjem razvoju gradići ili pravi gradovi. Sve je to omogućavalo jezični razvoj koji je najdalje otišao u francuskome, u kojem je upravo riječ *ville* (od lat. *villa*) s vremenom postala osnovnom riječju koja znači ‘grad’, potisnuvši pritom stariju riječ *citē* (od lat. *civitas*) i ograničivši je na neke specifične uporabe (npr. ‘stara gradska jezgra’).⁴¹ Unatoč određenoj mjeri semantičke fluidnosti, riječ *villa* ipak je uglavnom jasno razgraničena prema uporabnim poljima riječi što označavaju gradska naselja, kao što su *civitas*, *oppidum*, *burgus*, *urbs*. To ilustriraju izričaji poput onih iz već citirane povelje Stjepana I. za Vesprensku biskupiju, iz 1009.: “tres villas [...] in comitatu Albensis civitatis [...] necnon in

³⁷ Bartal, 1983: 512, s. v. *praedium*; Herkov, 1956, sv. 2: 290, s. v. *praedium* (2). Za pobliže povijesno objašnjenje v. *Korai magyar*, 1994: 557, s. v. *praedium*. Još detaljniju razradu v. u Neumann, 2003.

³⁸ “*Praedium autem nos dicimus agrum illum esse in quo prius homines habitare solebant modo tamen nulla edificia apparent neque coloni habitant. [...] Fundum etiam seu locum sessionis nobilitaris atque iobagionalis edificiis et habitatore penitus destitutum similiter praedium appellamus.*” (Werbőczy / Werbewcz, 2005: 80-82)

³⁹ Usp. Smičiklas, 1891., sv. 2: 91–93, 127–134.

⁴⁰ Niermeyer, 1960: 1102–1103, s. v. *villa* (značenja 7–8, 11–12); Blaise, 1994: 958, s. v. *villa* (značenja 1–2).

⁴¹ Robert, 1988: 319 i 2095.

comitatu Vyssegradiensis civitatis villam unam [...].⁴² U kasnom srednjem vijeku ustaljuje se u ugarsko-hrvatskoj latinštini, osobito u diplomatskoj građi, prilično čvrsta terminologija kojom se imenuju i razlučuju tri osnovne vrste naselja: villa ‘selo’, oppidum ‘trgovište’ i civitas ‘grad’.

Kada je, međutim, u ranom novom vijeku reklasicizacija latinskog jezika dovela, uz ostalo, do toga da se za pojam ‘selo’ uzme latinska riječ pagus (o čemu je gore već nešto rečeno), posljedično je riječ villa oslobođena dotadašnje glavne funkcije pa joj je vraćeno njezino starije značenje, ‘imanje, seosko dobro’, kao temeljno. Tako joj stari latinsko-hrvatski rječnici značenje ne tumače kao ‘selo’, nego kao: ‘selo, stanje izvan grada, dvor, vas, vasnica, mađer, majer’ (Vitezović), “Dvor zvan varassa, marof” i “Hisa muska na polyu” (Belostenec), “Szelszko sztanye; Bauer-Hube; Paraszt-ház” (Sušnik-Jambrešić).⁴³

I klasična riječ villicus ‘upravnik imanja (u vlasnikovo ime)’ ostala je u srednjem vijeku u širokoj upotrebi, u vrlo sličnu značenju. To je sada, u većini slučajeva, načelnik sela s određenim sudskim ovlastima kojeg postavlja vlastelin i koji brine da se prema ovome uredno vrše sve obveze.⁴⁴ Villicus, osim toga, može biti i poglavar ili sudac grada, tj. villae u značenju ‘gradsko naselje’.⁴⁵

Srednjovjekovno vlastelinsko imanje, odnosno selo što stoji na njemu, izdijeljeno je većim dijelom na seljačke čestice, na kojima žive i koje obrađuju “zavisni držaoci vlasteoske zemlje”, poznati i kao kmetovi.⁴⁶ Takva gospodarski samostalna čestica, koja može u prostornom smislu biti sastavljena i iz više fizičkih zemljišnih parcela, u latinskim se vrelima naziva mansus ili mansio. Prvo je postklasična riječ koja izvorno znači ‘nastamba, kuća’. Srodna joj je starija riječ mansio koja je Rimljanima značila ‘boravak; boravište, prenoćište’. U srednjem je vijeku riječi mansus, a donekle i riječi mansio, glavno značenje u pisanim vrelima postalo ono što se odnosi na proizvodnu jedinicu vlastelinstva, tj. zemljišni sklop koji pripada jednom

⁴² Györffy et al., 1992: 52.

⁴³ Ritter Vitezović, 2000–2010, sv. 2: 472; Bellosztenecz, 1998: 1264, s. v. villa; Jambressich, 1992: 1033, s. v. villa.

⁴⁴ Niermeyer, 1960: 1106–1107, s. v. villicus; Bartal, 1983: 698, s. v. 1. villicus.

⁴⁵ Primjere za to iz diplomatske terminologije Zagreba daju Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, sv. 2: 1259, s. v. villicus (2).

⁴⁶ Brandt, 1980: 252. Usp. Mažuranić, 1975, sv. 1: 508–512, s. v. kmet; Herkov, 1956, sv. 2: 38–40, s. v. kmet.

seljačkom domaćinstvu i koji je dostatan za njegovo uzdržavanje.⁴⁷ Uobičajeni su tako latinski izričaji tipa “villa cum... mansis / mansionibus”.⁴⁸ U ugarsko-hrvatskom latinitetu riječ *mansio* se susreće mnogo češće i preuzima značenje koje je u europskom ranom srednjem vijeku bilo svojstvenije riječi *mansus*.

U kasnijem srednjem vijeku, u ugarsko-hrvatskom latinitetu obje riječi zamjenjuje novi termin istog značenja: *sessio*. Ta formalno klasična riječ (prvotno je značila naprosto ‘sjedenje, sijelo’)⁴⁹ u srednjem je vijeku poprimila specifičnu uporabu u sklopu vlastelinske organizacije. Izvorni izričaj koji citira Niermeyer dobro ilustrira njezin uobičajeni uporabni kontekst: “unius familiae sessionis locus”, tj. “mjesto gdje sjedi jedna (seljačka) obitelj”.⁵⁰ U ugarsko-hrvatskoj diplomaciji kasnoga srednjeg vijeka taj je termin toliko zavladao da ga (zajedno s njegovim hrvatskim ekvivalentima) naši leksikološki istraživači “feudalne epohe” opširno obrađuju, dok istodobno stariji termin *mansio* bilježe razmjerno šturo, a termin *mansus* gotovo i ne registriraju.⁵¹ Stari termin *mansio* Herkov definira uz pomoć mlađega, i to ovako: “sessio colonialis; kmetsko selište”.

“Kmetško selište” bio je pojam koji se u našem kasnom srednjem i ranom novom vijeku mogao izraziti i latinskom riječju *curia*. Ova je tako semantičkom degradacijom došla do svojeg društveno najnižeg i najskrom-

⁴⁷ Niermeyer, 1960: 639–640, s. v. *mansio*, i 643–645, s. v. *mansus*; Bartal, 1983: 406, s. v. *mansio* i *mansus*; Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, sv. 2: 694–5, s. v. *mansus*, *mansa*, *mansio*. Gore opisano značenje nije posve isključilo druga značenja obiju riječi, pa se osobito riječ *mansio* često koristila u značenju ‘obitavalište, nastamba, kuća’ (od nje je postala franc. riječ *maison* istoga značenja). Stoga se u tekstovima mogla kadšto praviti i jasna semantička distinkcija između dvaju termina. To lijepo ilustrira izričaj iz 971. godine koji citira Niermeyer: “Unum mansum cum mansione [...] et viro qui super ipsum manet.”

⁴⁸ Usp. primjere iz 11. i ranog 12. st. u Györffy et al., 1992: “mansiones MCXVI, que simul adunate faciunt villas XLI” (73); “mansiones CC, que faciunt quinque predia” (78); “Item villam Sancti Martini [...] ubi habentur triginta quatuor mansiones hominum” (172); “et ad illud predium XX mansus aratorum” (184); “Villam Zamtoux iuxta Danubium [...] cum triginta mansionibus” (366).

⁴⁹ Divković, 1987: 976, s. v. *sessio*.

⁵⁰ Niermeyer, 1960: 967, s. v. *sessio*. Za uporabu u ugarsko-hrvatskom latinitetu v. Bartal, 1983: 612; Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, sv. 2: 1081, s. v. *sessio*, gdje se taj pojam definira kao “kmetško zemljište određene veličine; mjera zemljišta, selište”.

⁵¹ Mažuranić, 1975, sv. 1: 629, s. v. *mansio*, i sv. 2: 1300, s. v. *sesija*; Herkov, 1956, sv. 2: 108, s. v. *mansio*, i 395–398, s. v. *sesija* i *sessio*. Jedino Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, sv. 2: 694–5, ima u sklopu jedne natuknice i *mansus* i *mansio*, oboje u značenju ‘kmetški posjed, kmetško selište’.

nijeg značenja. Tako je 1349. u Kraljevini Slavoniji zabilježeno da se “od davnih vremena na ime marturine zahtijeva 12 banskih denara od svakog kmeta s cijelim selištem (a quolibet iobagione integre curie)”. Na jednom posjedu u Zagrebačkoj županiji seljaci 1374. dobivaju na uživanje 16 “cijelih selišta”, i to svaki “unam integram sessionem seu curiam”.⁵² Ista je sinonimija vrijedila i u Ugarskoj, kao što svjedoči listina đurskog kaptola iz 1376. o parnici u selu Örkény u kojoj se opetovano rabi izričaj curie seu sessiones.⁵³

Za taj isti pojam rabila se, napokon, još jedna stara latinska riječ, fundus, koja izvorno označava ‘zemljišno imanje’ bilo koje vrste. U našem srednjovjekovnom i novovjekovnom latinitetu ona kadšto znači isto što i *sessio*, tj. cjelinu zemalja što ih obrađuje jedno seljačko domaćinstvo. Češće je se koristi kao termin za pojedine dijelove “sesije” i druge manje zemljišne čestice koje drži i obrađuje vlastelinski podanik pa se tako, na primjer, dio sesije na kojem stoji seljačka kuća naziva fundus intravillanus ili fundus domalis, za razliku od ostatka sesije, tj. oranica i livada, koji se zove fundus extravillanus ili fundus postdomalis.⁵⁴

*

Pogledajmo sada kako je sa srednjovjekovnom seoskom terminologijom u hrvatskom i mađarskome, dvama glavnim jezicima koje se prije turskog osvajanja govorilo u donjem dravsko-savskom međurječju, odnosno na području današnje Slavonije. Ruralno naselje, ili naselje u kojem žive poljodjelci i koje okružuju njegova poljska dobra,⁵⁵ već se stoljećima u hrvatskome označuje riječju selo. Ali ona ipak nije od svojih početaka značila upravo to. Starije joj je i, koliko se može razabrati, prvotno značenje bilo uže od toga. *Selo* je isprva bilo samo jedno imanje, polje s kućom onih koji ga obrađuju, a tek je naknadno postalo cijelo naselje, tj. skupina nastanjenih kuća koju se smatra zaokruženom i samostalnom cjelinom. Tu je distinkciju Rudolf Strohal izrazio ovako: “Naziv selo ili selišće ne znači lat. vicus,

⁵² Smičiklas et al., 1904–1990, sv. 11: 529, i sv. 15: 18. Usp. Herkov, 1956, sv. 1: 231, s. v. 2. curia.

⁵³ Fejér, 1829–1844, sv. 7/3 [supplementare]: 135–136.

⁵⁴ Divković, 1987: 439, s. v. fundus; Niermeyer, 1960: 457, s. v. fundus; Blaise, 1994: 407, s. v. fundus; Bartal, 1983: 286–287; Herkov, 1956, sv. 1: 440–442, s. v. fundus (2, 3).

⁵⁵ To je definicija koja odgovara većini slučajeva u panonskom dijelu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva srednjovjekovnog razdoblja. U krajevima gdje je selo u prvom redu stočarsko, zahtijevala bi određenu modifikaciju; još bi više to zahtijevalo npr. ribarsko selo. Danas se, dakako, selima mogu nazivati i naselja čiji žitelji više nisu uglavnom poljodjelci.

njem. Dorf, već znači kuću, dvorište i zemljište, što je sve pripadalo jednoj seljačkoj porodici ili zadruzi.”⁵⁶

Osim sadržaja starih tekstova, na stanovit način tomu u prilog govore i etimologije koje jezikoslovci predlažu za riječ selo. Dovodi je se, naime, u vezu s glagolom sjediti (indoeuropski i praslavenski korijen sed-) i glagolom seliti (se) te, možda uvjerljivije, s indoeuropskim korijenima sol- i sal- što ih se nalazi u latinskoj riječi solum ‘tlo’ i u starogermanskoj sal ‘soba, dvorana’.⁵⁷ U staroslavenskom glavno značenje riječi selo jest ‘polje, njiva; zemlja, područje’.⁵⁸

U hrvatskim pisanim spomenicima kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka nalazi se obilje primjera upotrebe riječi selo u značenju koje navodi Strohal i koje odgovara latinskim terminima sessio ili mansus. Tako jedna odredba hrvatskog bana Ivana Frankapana, izdana 1436. u Klisu, započinje riječima: “Ki vlah’ ima selo, da služi s unčom’, a ki nima sela, taj na konji šćitom’ i s’ mačem’ [...]” Pavlinskom samostanu sv. Petra na Slatskoj gori jedan darovatelj 1475. ostavlja “pol sela mojega strica lončara Blaža”.⁵⁹ Modruški urbar iz 1489. pak uz ostalo popisuje: “Jošće je na Zaborski sidećih kmeti 12, a sel pustih 6 ter pol [...]”.⁶⁰ Potonji je primjer zanimljiv i zato što implicitno dovodi u vezu glagol sjediti i imenicu selo (razlikujući “sela” na kojima “sjede” kmetovi i ona “pusta”, na kojima nitko ne “sjedi”). Spomenici također svjedoče i o ustaljenoj uporabi tehničkih termina vlastelinskog poretka kao što su “pusto selo”, “puno (tj. cijelo) selo”, “novo selo”, “kmet-sko selo”, “didino (djedovsko) selo”, “popovsko selo” itd.⁶¹ Ovamo spada i pojam “jednoselac” (odgovara latinskome nobilis unius sessionis), naziv za plemića koji nije imao podložnika-kmetova, nego samo jedno “selo” ili imanje koje je sam obrađivao.⁶² U kajkavskohrvatskom prijevodu ugarskog običajnog zakonika koji je objavio Ivan Pergošić pod naslovom *Dekretum* (1574), izričaj “jedno kmecko selo na koterom človek prebiva” odgovara latinskom izvorniku koji glasi “sessio iobagionalis populosa”.⁶³ Vladimir

⁵⁶ Strohal, 1928: 49–50.

⁵⁷ *Rječnik*, 1880–1976, dio 14 / sv. 62: 830; Skok, 1971–1974, sv. 3: 218–219, s. v. selo.

⁵⁸ Damjanović et al., 2004: 243, s. v. selo.

⁵⁹ Oba primjera citira *Rječnik*, 1880–1976, dio 14: 834.

⁶⁰ Lopašić, 1894: 29.

⁶¹ *Rječnik*, 1880–1976, dio 14: 834–835.

⁶² Usp. Neumann, 2010.

⁶³ Pergošić, 2003: 295; Werbóczy / Werbewcz, 2005: 216.

Mažuranić je u svojem rječniku, sastavljenom na početku 20. stoljeća, zabilježio još i ovo: “I sada u Zagorju, kad se kaže sele (selo), razumije se kuća ili više njih na jednom dvorištu, istoga prezimena”.⁶⁴

No, istodobno, to jest od 15. stoljeća nadalje, hrvatski izvori potvrđuju i uporabu riječi selo u modernom značenju. Stoga Mažuranić zaključuje: “Teško je odrediti koje je od istaknuta dva značenja rieči naše starije, sessio ili pagus.”⁶⁵ Mažuranićeva dvojba po svoj prilici ipak nije posljedica iskonske dvosmislenosti riječi selo, nego očito ponajprije odraz oskudice vrela starijih od 15. stoljeća iz kojih bi se ipak dalo pouzdano razabrati koje je od dvaju značenje riječi selo izvornije i toj riječi vlastitije. Koliko se razabire iz dostupnih leksikografskih izvoda, rane pojave riječi selo što se tumače kao uporabe u širem značenju pretežno su apozicije uz ekonime. Tako iz 15. stoljeća Mažuranić i Akademijin *Rječnik* navode: “selo, ko se zove Župan’ hlm” (1448), “jed’no selo... ko se zove Bel’grad” (1466), “selo Humčane”, “selo svete Marine” (1484), “selo Hotilja Vas” (1489), “selo Košćice” (1493), itd.⁶⁶ Nije li moguće da se barem u nekima od tih primjera doista radilo o “selu” u užem smislu (sessio, mansus), i da činjenicu što takvo “selo” nosi vlastito ime valja tumačiti kao rezultat degradacije ranijeg naselja na jednu vlastelinsku jedinicu? Jednako je zamisliv i obrnut proces: neka “sela” u užem smislu mogla su se razviti i proširiti u naselja, tj. sela u modernom smislu, a da pritom i dalje zadrže prvotnu apelativnu oznaku “selo”. Možda je upravo to bio jezičnopovijesni mehanizam koji je omogućio da se starije (uže) značenje riječi selo zamijeni novijim (širim).⁶⁷

Ono što se u novijim stoljećima i danas označuje riječju selo, ‘ruralno naselje’, u hrvatskim se krajevima u starija vremena obično nazivalo vas (odn. ves). Već je spomenuto da ta riječ stoji u prarodstvu s latinskom riječi vicus, pa i to da ih u srednjovjekovnim spomenicima kadšto nalazimo kao istoznačnice. Kada je u kasnijem srednjovjekovlju uobičajena latinska riječ za ‘selo’ postala villa, hrvatska je riječ vas postala i njezinim ekvivalentom. Otud u Statutu zagrebačkoga stolnog kaptola (izvorno iz 1334,

⁶⁴ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1298, s. v. selce.

⁶⁵ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1299, s. v. selo.

⁶⁶ Mažuranić, *ibid*; *Rječnik*, 1880–1976, dio 14: 831–832.

⁶⁷ Takvom bi razvoju bila donekle analogna evolucija latinske riječi mansus u okcitanskim narječjima na jugu Francuske. Ta je riječ ondje dala oblik mas, koji danas znači ‘farma, ladanjska kuća’. Na razmeđu srednjeg i novog vijeka u dijelovima južne Francuske riječ mas značila je i ‘(manje) selo’. V. o tome [http://fr.wikipedia.org/wiki/Mas_\(construction\)](http://fr.wikipedia.org/wiki/Mas_(construction)).

sačuvanog u preradbi iz 1354), u poglavlju o službi i plaći “vesnika” ili “vasnika”, čitamo objašnjenje prema kojem se “villa na slavenskome zove ves” (“villa in sclavico wez vocatur”).⁶⁸ Naselje i crkvena župa koje je zagrebački kaptol 1344. odnosno 1347. osnovao na posjedu u svojem sjevernom susjedstvu latinski izvori nazivaju Nova villa, a u hrvatskom ga se zvalo Nova ves i Lepa ves.⁶⁹ Stariji latinsko-hrvatski leksički par vicus-vas zamjenjuje tako u kasnom srednjem vijeku par villa-vas. To je omogućio razvoj u srednjovjekovnom latinitetu, pri kojem se značenje imenice villa pomaknulo od onoga ‘vlasteotsko imanje’ prema novijemu ‘selo (naselje na imanju)’, približivši se tako značenju riječi vas.

Na temelju građe iz razdoblja 15. – 17. stoljeća zaključio je Radoslav Lopašić ovo: “Rieč selo označuje u hrvatskih spomenicih vazda skup zemalja, spadajućih kmetskomu selištu, dočim se za naselbine sa više kuća upotrebljuje naziv: vas, ves i vasnica.”⁷⁰

Što je točno *vas* još podrobnije razlaže Strohal. On tumači kako je vlastela pojedine kmetove oslobađala od tlake i davala im ili prodavala po nekoliko kmetskih sela (tj. imanja ili domaćinstava), pa bi si onda takvi slobodnjaci jedno od dobivenih sela uzimali za “dvorno selo” gdje bi sami stanovali. Postojala je i druga mogućnost: “Ali svi slobodnjaci nijesu dobili sela, već su bili samo oprošteni od tlake. Takvi bi si podigli kuće jedan kraj drugoga, obično uz crkvu, pa su njihove kuće pravile posebnu ulicu a katkada i trg. Ovakav skup kuća s posebnom ulicom i trgom prozvali su vas, u kajkavskom narječju ves.”⁷¹

Ostavimo po strani pitanje u koliko se stvarnih slučajeva nešto takvo doista odigralo i kakvim bi se izvorima to moglo potkrijepiti. Ovdje je važnija jasna semantička distinkcija između dvije riječi, koja je po svemu sudeći jezičnopovijesno dobro utemeljena. Nema dvojbe da je uvijek bilo graničnih uporaba koje su tu razliku zamućivale, a i jezični je razvoj, kao što znamo, doveo do širenja značenjskog polja riječi selo na ono riječi vas. No, uporaba tih pojmova u pisanim vrelima ipak nije toliko nedosljedna da bi se moralo odustati od pokušaja da ih se ikako razlikuje, kao što je to svojedobno zaključio Miho Barada. Barada je, doduše, smatrao da su u starijoj prošlosti, u plemenskom društvu, riječi selo i vas (ves) označavale različite stvari (prema

⁶⁸ Tkalčić, 1873-1874, sv. 2: 33.

⁶⁹ Tkalčić, 1889-1905, sv. 1: CXLV–CLI, 172–174 (br. 196), 189–190 (br. 210).

⁷⁰ Lopašić, 1894: 29, bilj. 3.

⁷¹ Strohal, 1928: 51.

njegovu mišljenju selo je značilo “oranicu, njivu, polje”, a vas “dvorno mjesto” s pripadajućim nastambama i zgradama), ali da ih je kasniji jezični razvoj, u vlasteotskom društvenom poretku, manje-više učinio sinonimima. Obje su se, prema Baradi, već od 11. stoljeća, ako ne i ranije, podjednako koristile u značenju “jedne zatvorene zemljišno-gospodarske jedinice”, odnosno onoga što latinska vrela obično nazivaju *curtis*, a poslije i u općenitijem značenju “seoske zajednice”. Ključni dokaz za jednakost selo = vas = *curtis* Baradi je darovnica hrvatskog bana zadarskom samostanu sv. Krševana iz 1042-1044, u kojoj se spominju dva naseljena posjeda ili imanja (lat. *curtis*) što ih ban daruje, a zovu se, koliko se razabire iz iskvarenih prijepisa, Nova Sela i Butina Vas. Protivno Baradinu mišljenju, to samo po sebi ipak ne znači da “ta dva različita apelativa [tj. selo i vas, op. S. A.] [...] označuju jednu te istu gospodarsku ustanovu”.⁷² Činjenica da ih ban-darovatelj oboje tretira kao svoje posjede, *curtes*, nema zapravo nikakve veze s njihovim imenima; posrijedi su različite jezične razine. Izjednačavanje tih dviju naseobina na vlasteotskoj razini nikako ne ukida semantičku razliku između njihovih imena, odnosno u njima sadržanih apelativa. Naseobina čije ime sadrži apelativ *vas* mogla se tako zvati i prije no što je postala banovim posjedom, ili se mogla kao “*vas*” formirati na zemljištu koje je ban već držao u svojim rukama; ni jedna ni druga mogućnost ne iziskuje semantičku reinterpretaciju riječi *vas*. Isto vrijedi i za toponim (ekonim) Nova Sela; pritom je znakovit množinski oblik toga imena, koji sam po sebi govori u prilog distinkciji selo-*vas* kako je gore već ocrтана.⁷³

Riječ *vas* ima nekoliko izvedenica na koje ovdje treba kratko upozoriti. Njezin deminutiv što ga nalazimo u spomenicima glasi *vasca*. Vitezović tom riječju prevodi lat. *viculus*, dodajući uz hrvatsko *vasca* i sinonim *uli-*

⁷² Barada, 1957: 53. Ostatak Baradine diskusije o tom pitanju v. *ibid.* 5, 38-40, 42-43, 57-58. Citirano mjesto u banskoj darovnici u izvorniku glasi: “[...] et alia curte, que uocatur Noua sella cum XII familia (!) et tertia curte, qui (!) dicitur Butina uiso cum VIII familias” (Kostrenčić, Stipišić i Šamšalović, 1967: 76, br. 56). Baradino je tumačenje uzeto kao polazište i u *Rječniku*, 1880-1976, dio 20 / sv. 85: 595, s. v. 1. *vas*. Tu je stoga zamagljena prvobitna razlika između pojmova *vas* i selo, koju na drugoj strani dosta općenito, ali u osnovi točno tumači *Rečnik*, 1959-, sv. 2: 414, s. v. *vâs*, citirajući Vladislava Skarića: “Župa se dijelila na seoske općine, *vasi*, a ove na sela”.

⁷³ Moglo bi se čak, na osnovi samih imena, nagađati da je Butina Vas bila zbijenije naselje, čvršće okupljeno oko zajedničke jezgre, a da su Nova Sela bila skup raštrkanih kuća s okućnicama, nastao pošto je vlastelin izdijelio posjed na sesije (*manse*) i na njima naselio svoje podložnike.

čica.⁷⁴ U Lici, blizu Perušića, postojalo je selo Vasca.⁷⁵ Povijesno je važna izvedenica vasnik (kajkavski vesnik), ekvivalent latinskoga villicus ‘upravitelj ili nadstojnik imanja (postavljen od vlasnika)’.⁷⁶ Riječ je bila toliko ustaljen tehnički termin da je usvojena i u latinskome, u obliku veznicus ili vyznicus, s dalje izvedenom apstraktnom imenicom za vasnikovu službu, veznicatus ili vyznicatus.⁷⁷ Na već citiranu mjestu latinski Statut zagrebačkog kaptola definira pojam veznicus, dovodeći ga u vezu s hrvatskom riječju ves.⁷⁸ Uz izvedenicu vasnik postoji i njezina morfološka inačica vasnica (vesnica), koja međutim ne znači ‘vasnik ženskog roda’, nego se čini da je bila manje-više sinonim za temeljnu riječ vas. Otud se dalje izvodio i pridjev vasnički (vesnički), koji nalazimo kod Pergošića u izričaju “vesnički ljudi, kotere mi kmete imenujemo”.⁷⁹ Podrobnijim pretresanjem sačuvanih vrela dala bi se možda ipak razaznati semantička nijansa svojstvena riječi vasnica, kao što ju se moglo izdvojiti kod riječi selnica, koja je na analogan način izvedena od temeljne riječi selo.⁸⁰ Napokon, moguće je da s riječju vas stoji u vezi i regionalna riječ vaška ‘pas, pseto’. Mažuranić je, vjerojatno pogrešno, mislio da je tu riječ tako tumačio već i leksikograf Della Bella, koji uz nju ima pojašnjenje “cane di villa”; kao potkrepu veze dodao je i poslovicu “ne laje vaška sela radi (nego sebe radi)”.⁸¹ Etimologiju je kao semantički neuvjerljivu i “fonetski” neodrživu odbacio Skok.⁸²

⁷⁴ Ritter Vitezović, 2000–2010, 472.

⁷⁵ *Rječnik*, 1880–1976, dio 20: 601, s. v. vasca (1, 2).

⁷⁶ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1545, s. v. vasnik; *Rječnik*, 1880–1976, dio 20: 611, s. v. vasnik.

⁷⁷ Bartal, 1983: 694, s. vv. veznicatus (‘officium veznici’) i veznicus (‘exactor villarum; falusi biró, villicus’), i 702, s. v. viznicatus (‘praefectura, apátság’); Kostrenčić, Gortan i Herkov, 1969–1978, sv. 2: 1248, s. v. vesnicus, i 1272, s. v. vyznicatus.

⁷⁸ “Veznicus est, qui in villa qualibet habet exequi mandatum sui superioris cuiuscumque, quod nomen bene sibi competit vulgariter, quoniam villa in slavico wez vocatur” (Tkalčić, 1873–1874, sv. 2: 33), tj. u prijevodu: “Vesnik je onaj tko u kojemu selu mora provoditi naloge svoga nadređenoga tko god taj bio, a to mu ime dobro pristaje u pučkom jeziku, jer se selo na slavenskome kaže ves.”

⁷⁹ Pergošić, 2003: 380.

⁸⁰ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1543–4, s. v. 2. vas; *Rječnik*, 1880–1976, dio 20: 611, s. v. vasnica. Usp. Mažuranić, 1975, sv. 2: 1298–9, s. v. selnica; *Rječnik*, 1880–1976, dio 14: 829, s. v. selnica.

⁸¹ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1545, s. v. 2. vaška. V. uz to *Rječnik*, 1880–1976, dio 20: 619–620, s. v. 2. vaška.

⁸² Skok, 1971–1974, sv. 3: 568, s. v. vaška.

Širenje značenjskog polja riječi selo nauštrb onoga riječi vas, koje se sigurno događalo potkraj srednjega vijeka, a možda i ranije, dovelo je najprije do sinonimije o kojoj zgodimice izravno svjedoče zapisi iz 16. stoljeća. Tako u djelu hrvatskih protestanata *Czrikveni ordinalicz* (1564.) nailazimo na izričaj: “na selih ili na vasah”.⁸³ Kajkavskohrvatska zbirka propovijedi Antuna Vramca, *Postilla* (1586.), donosi izričaj: “Kupil jesem selo ali ves.”⁸⁴ Riječ *vas* u tom se sinonimnom paru brzo pokazala kao slabiji član, dijelom svakako i zato što je imala homonimni parnjak u riječi *vs* ‘sav’. Kao što zaključuje Skok, sinonimija i homonimija zajedno su doprinijele propadanju praslavenske riječi *vâs* u hrvatskome.⁸⁵ O tom propadanju imamo raznorodna svjedočanstva. Kod Ivana Pergošića, pisca podrijetlom iz Moslavine koji je živio u Zagrebu i Varaždinu, latinsko *villa* još je uvijek isto što i hrv. *vies* (to je oblik koji on bilježi), a ne selo.⁸⁶ Naši stari leksikografi, međutim, riječ *vas/ves* ili uopće ne donose (kao *Rječnik* Fausta Vrančića),⁸⁷ ili je stavljaju u drugi plan: Vitezoviću je tako *pagus* ‘selo’, a *villa* u prvom redu također ‘selo’ i tek na četvrtom i petom mjestu ‘*vas*’ i ‘*vasnica*’; Sušniku i Jambrešiću je *pagus* ‘selo’, a *villa* ‘selsko stanje’; Belostencu je *pagus* ‘selo, ves’, a *villa* ‘dvor zvan varaša, marof’. Čak i za lat. *vicus* vidi se kako riječ *vas* postupno prestaje biti glavna hrvatska istovrijednica: Vitezoviću je to ‘*vâs, vês, vîs, ulica*’ (a deminutiv *viculus* mu je ‘*vasca, uličica*’); Sušniku i Jambrešiću ‘*ves, vulica z hižami skup vzeta*’; a Belostencu ‘*vulica; selo, ves*’. U hrvatsko-latinskom dijelu svoga rječnika Belostenec nema natuknicu *vas/ves* (donosi samo homonimnu riječ *ves* ‘*totus*’).⁸⁸ Zamijenjena s jedne

⁸³ Fancev, 1916: 76.

⁸⁴ Cit. prema *Rječnik*, 1880–1976, dio 20: 596. Usp. Vramecz, 1990; zanimljivo je da priređivač pretiska Alojz Jembrih u pogovoru (treća paginacija, str. 31–32) nabraja i “sinonime istoznačnih leksema” u *Postilli*, ne navodeći gornji primjer, nego donoseći, uz ostale primjere, ovaj koji se ne mora tumačiti kao sinonimni par: “pojdu v bližnje vesi i sela.”

⁸⁵ Skok, 1971-1974, sv. 3: 567.

⁸⁶ Za Werböczyjevo lat. “*in villarum combustione*” Pergošić ima hrv. “*gda ogen v vies [...]* pusti”; za lat. “*civitates, oppida, villas*” Pergošić ima hrv. “*obzidane i neobzidane varaše, viesi*”; za lat. “*pomarium iobagionale extra villam habitum*”, u Pergošića stoji hrv. “*kmecki sadovni vert zvuna viesi*”, itd. (Werböczy / Werbewcz, 2005: 56, 80, 218; Pergošić, 2003: 214, 227, 295).

⁸⁷ Vrančić, 1990: 72 i 113, za lat. *pagus* ima hrv. *szelo*, za lat. *vicus* hrv. *vlicza* i za lat. *villa* hrv. *dvori*.

⁸⁸ Ritter Vitezović, 2000–2010, 326 i 472; Jambressich, 1992: 658, s. v. *pagus*, 1031, s. v. *vicus*, 1033, s. v. *villa*; Bellosztenecz, 1998: 859, s. v. *pagus*, 1262, s. v. *vicus*, 1264, s. v. *villa*, 561 (druga paginacija), s. v. *vesz*.

strane riječju selo, a s druge riječju ulica, riječ vas bila je osuđena na polagani nestanak iz govornog jezika.

Povlačenje riječi vas iz žive uporabe ostavilo je traga i u toponomiji i njezinim mijenama. U više primjera znamo za mjesna imena koja su prvotno sadržavala apelativ vas, a poslije bila preinačena u oblik bez te imenice. Selo Fratrova Vas (pokraj Kupe nedaleko Bosiljeva) što je zabilježeno u vlastelinskom popisu iz 1650. danas se zove Fratrovci.⁸⁹ Mjesto u Ravnim kotarima, u biogradskom zaleđu, koje se u srednjem vijeku zvalo Banja Vas ('banovo selo') poslije je promijenilo ime u Banjevac i napokon u Banjevci.⁹⁰ Osobit je primjer s otoka Šolte, gdje se od ekonima Sridnje Selo i Donje Selo izvode ktetici koji glase sridovaški i dolivaški. U osnovi takvih ktetika razabire se, prema Petru Šimunoviću, "staru zaboravljenu imenicu vas, kojoj je ovdje (uz Poljica i Brač) najistočniji proteg duž jadranske obale". Šimunović dalje zaključuje da su "na mjestu današnjih naselja bila ona starija (vasi)"; poslije na tome mjestu "novonadošlo pučanstvo obnavlja taj prekinuti slijed obitavanja, te ga označuje drugim naseobinskim terminom (selo) jer je prvi (vas) već bio gotovo zaboravljen."⁹¹ Nestajanje riječi vas iz toponomije nije, dakako, bilo potpuno i sveobuhvatno, kao što se ni razumljivost i živa uporaba te riječi nije (možda ni do danas) okončala u svim narječjima i govornim područjima hrvatskog jezika. U toponomiji se ta riječ najbolje sačuvala u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske, osobito u Hrvatskom zagorju (Cesarska Ves kod Klanjca, Velika Ves i Stara Ves Petrovska kod Krapine, Stara Ves Košnička zapadno od Pregrade, Peršaves nedaleko od Zlatara, Krajska Ves nedaleko Velikog Trgovišća, Nova Ves Petrijanečka blizu Varaždina). Nalazimo je i blizu Samobora (selo Donja Vas) i na Žumberku (Gornja Vas), zatim pokraj Vrbovca (Martinska Ves) i kod Križevaca (Stara Ves Ravenska), pa na Savi iznad Siska (Lijeva i Desna Martinska Ves). U Međimurju, pokraj Čakovca, danas kao prigradsko naselje, nalazi se Savska Ves (koja se izvorno možda zvala *Saska Ves).⁹² Ekonimi s imenicom *vas* brojni su i u Istri, na području Ćićarije (Gorenja i Dolenja Vas, Blatna Vas, Račja Vas, Vas Makarunska) i drugdje (Nova Vas u zaleđu

⁸⁹ Lopašić, 1894: 332.

⁹⁰ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1392; Skok, 1971–1974, sv. 3: 567; Bjelanović, 1987: 181.

⁹¹ Šimunović, 1987: 152.

⁹² Za posljednje usp. Frančić, 2007: 154.

Mošćenice i druga Nova Vas, tal. Villanova, u okolici Buja). Izvan tih areala znamo i za Staru Vas na otoku Pagu.

Kada se staru riječ selo počelo stalno rabiti za ono što je dotad pripadalo semantici riječi vas, njezinom starijem i užem značenju (‘mansus, sessio’) dodano je novo i šire. Tako je riječ selo postala, u jezičnopovijesnoj perspektivi, dvosmislena na sličan način kako se to dogodilo i s riječju grad, koja je u ranije doba značila ‘utvrda, lat. castrum’ (a u još starije vrijeme općenito ‘ograđeno mjesto’), da bi tek u posljednjim stoljećima poprimila značenje ‘gradsko naselje, lat. civitas’. Tehničku terminologiju naše povijesne demografije nije ni danas lako urediti velikim dijelom upravo zbog te ambivalencije temeljnih pojmova grad i selo, u kojima valja razlikovati – kroz vremenske naslage izvornog gradiva i stručne literature – stariji i noviji značenjski sloj.

Budući da u takvoj polisemiji različita značenja obično nisu ravnopravna, nego jedno (novije) nadjačava i zasjenjuje drugo (starije), javlja se redovito potreba da se za starije i sada sekundarno značenje iznađe nova riječ. Tako je za starije značenje riječi selo u uporabu ušla njezina izvedenica selište. Ta je svakako nastala i bila u optjecaju i prije nego što je poprimila ovo specifično značenje. Selište je, naime, po svojem osnovnom značenju, ‘mjesto na kojem je selo’ (kao što je kućište ‘mjesto na kojem je kuća’, crkvište ‘mjesto na kojem je crkva’, a dvorište ‘mjesto na kojem je dvor’ te otud onda i ‘prostor bez zgrada u sklopu dvora’).⁹³ Dok selo stoji na svojem selištu, gotovo da i nema potrebe da se to dvoje razlikuje jer su u pojmu selo (u njegovu starijem značenju) uključene ne samo nastamba i gospodarske zgrade jednog domaćinstva, nego i zemlja koja mu pripada. Kada selo opusti, međutim, dolazi riječ selište jače do izražaja, u smislu ‘mjesto gdje je bilo selo’. Stoga se ta riječ često javlja u sklopu sintagme “pusto selište” (ili “staro selište”, u istom značenju), koja je opet unekoliko pleonazam, jer se i pod samom riječju selište često razumijeva upravo napušteno ili nenaseljeno selište (lat. sessio deserta).⁹⁴ Čini se da je na početku novog vijeka u hrvatskim krajevima upravo to bilo glavno značenje riječi selište, odnosno selišće. U Pergošićevu kajkavskohrvatskom prijevodu ugarskog običajnog zakonika hrv. selišće i lat. praedium međusobne su istovrijednice,

⁹³ Za tvorbu imenica pomoću nastavka -ište v. Maretić, 1963: 338–339.

⁹⁴ Usp. Mažuranić, 1975, sv. 2: 1298, s. v. selište; *Rječnik*, 1880–1976, dio 14: 824–826, s. v. 1. selišće i 1. selište; Skok, 1971–1974, sv. 3: 218, s. v. selo.

a pritom se obje riječi vjerojatno uzimaju u značenju ‘napuštena kmetska sesija, pusto selište’.⁹⁵

(Ovdje treba podsjetiti da *praedium* u kasnom srednjem vijeku ne odgovara uvijek nužno (napuštenoj) sesiji jednoga seljačkog domaćinstva. Ta se riječ mogla odnositi i na čitave opustjele “posjede”, odnosno naselja. Primjer za to jest navod u popisu vlastelinstva Velika iz 1435.: “*Possessio Hrenkhegye simulcum sessionibus in predio Parthallya.*”⁹⁶ Tu se, dakle, predij sastoji od više sesija. Osim toga, u diplomatskim su vrelima česti primjeri posjeda ili sela koji s vremenom postaju napušteni, a to se u latinskoj terminologiji odražava kroz zamjenu riječi *possessio* i *villa* riječju *praedium*.)

Jasno je da već u kasnom srednjem vijeku, prema svjedočenju vrela, riječ selište ima nekoliko razlučivih, premda međusobno povezanih značenja. Dokle god je temeljna riječ selo zadržavala svoje staro značenje, ‘seljačko imanje s kućom’ i tako bila ekvivalentna latinskoj *sessio*, izvedena riječ selište koristila se kao precizna istovrijednica latinskoga *locus sessionis* ili *locus sessionalis*. Izraz “sela i selišća” što se javlja u hrvatskim listinama s kraja srednjeg vijeka nesumnjivo je u najvećem broju slučajeva analogan ustaljenom izričaju latinskih diplomatskih vrela: *cum sessionibus et locis sessionalibus*. Izvan toga preciznog sklopa, pak, riječ selište često je preuzimala staro značenje riječi selo, postajući tako istovrijednicom latinske *sessio*. To je omogućavala već opisana semantička transformacija riječi selo.

Jednadžba selište = *sessio* postala je donekle kodificirana u 18. stoljeću, osobito u Hrvatskom urbaru carice Marije Terezije iz 1780. U službenoj kajkavskohrvatskoj inačici toga pravnog spomenika izraz “selišće kmetsko” standardan je termin koji odgovara latinskome *sessio colonialis*, a oboje znače ‘seljački/kmetski posjed’, odnosno “zemljište s kućom što ga kmet uživa uz plaćanje daća i vršenje služba”.⁹⁷ Na tlu stare, srednjovjekovne Slavonije riječ selište bila je, po svemu sudeći, jače ukorijenjena u tom svo-

⁹⁵ V. javljanja riječi *selišće* u 76. “titulušu” 2. dijela Pergošićeva *Dekretuma* (Pergošić, 2003: 353–354). Za latinski predložak v. Werbőczy / Werbewcz, 2005: 350–352. Za latinsko “*videlicet villis, praediis portionibusque et iuribus possessionariis*” Pergošić ima “poimene z vesmi, z selišči i z vesničkim dieli”, a latinsko “*unam vel duas villas aut aliquod praedium et terram*” Pergošić prevodi kao “jednu ili dvie vesnici, ili neko selišće i zemlju”. Nažalost, od 24. glave prvoga dijela Werbőczyjevog zakonika Pergošić je preveo samo početak (Pergošić, 2003: 227), tako da ne znamo kako bi terminološki riješio razlikovanje dvije uporabe pojma *praedium* koje se ondje razlaže u latinskom izvorniku.

⁹⁶ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 411, s. v. Hrenkhegye.

⁹⁷ Vežić, 1882: 125–126; Herkov, 1956, sv. 2: 384, s. v. selište (selišće), i 395–398, s. v. *sessio*.

jem feudalnom značenju nego što je to bio slučaj u novoj, “donjoj” Slavoniji. Indikativno je u tom pogledu što Slavonski urbar cara Karla VI. iz 1737. u svojoj hrvatskoj inačici uopće ne koristi termin selište, nego adaptiranu latinsku riječ u obliku “sesion”. Kako bi tamošnjem hrvatskom čitatelju pojasnio taj pojam, urbar donosi ovakve izričaje: “svaki sesion aliti baščina”; “više sesionah ili podložničkih kućah”.⁹⁸ Očito je, dakle, da prevoditelj Karlova urbara nije smatrao da će slavonskim adresatima biti jasnije o čemu je riječ ako se tu spomene riječ selište, a još manje mu je ta riječ bila očit ekvivalent latinske *sessio*. Isto vrijedi i za Slavonski urbar Marije Terezije iz 1756., koji je za razliku od Karlova urbara pisan neobičnom mješavinom slavonske ikavice i (leksičke i morfološke) kajkavštine. U njemu se termin “*sessiones colonicales*” prevodi kao “sesije kmetinske”, “*integra sessio*” kao “cila sesija”, “*media sessio*” kao “pol sesije” itd.⁹⁹

U poslijeturskoj je Slavoniji uobičajen naziv za “kmetsku sesiju” bila riječ baština, što potvrđuju čak i latinski izvori. Tako u habsburškom popisu Velike iz 1702. čitamo da se u njoj za Turaka davao porez od 4 florena sa svake sesije, “koje sesije oni nazivaju baštinama” (“*quas sessiones illi bastenas vocant*”). U popisu Male Vlaške iz iste godine zabilježeno je da se u selu Vrijeska “od jedne cijele baštine ili sesije” moralo plaćati jedan zlatnik godišnje (“*ab una bastina seu sessione integra 1 aureum*”).¹⁰⁰ Slavenska riječ baština u toj je preciznoj terminološkoj uporabi naslijeđena iz vremena osmanske vlasti. Ona je, kao što izdašno svjedoče osmanski porezni popisi, u jeziku osmanske administracije označavala jedno seljačko domaćinstvo ili imanje. Izdavač popisa Srijemskog sandžaka tumači posuđenicu baština kao ‘*râya farm*’, tj. “seosko gospodarstvo koje drži pripadnik raje”.¹⁰¹ Turska riječ za taj pojam bila je *çiftluk* (*çiftlik*) i njome se označavala sesija u rukama muslimanskih seljaka. Izdavateljica popisa Požeškog sandžaka pojašnjava taj potonji pojam ovako: “Kompleks zemljišta u posjedu jedne muslimanske seljačke porodice, koji daje dovoljno prinosa za njeno izdržavanje. Sama riječ dolazi od termina *çift* – par (volova), znači kompleks koji se mogao obrađivati jednim parom volova. Odgovara terminu baština u posjedu kršćanske seljačke porodice.”¹⁰²

⁹⁸ Vežić, 1882: 167 i 168 (tekst u bilješkama).

⁹⁹ Vežić, 1882: 163–184. Usp. Herkov, 1956, sv. 2: 395, s. v. sesija.

¹⁰⁰ Smičiklas, 1891, sv. 2: 143 i 241. Usp. Herkov, 1956, sv. 1: 99, s. v. baština (baščina).

¹⁰¹ McGowan, 1983: 521.

¹⁰² Hafizović, 2001: 400.

Upotreba riječi selište u značenju ‘mjesto gdje je bilo selo; raseljeno selo’ također se nije posve nametnula, čak ni u Slavoniji gdje se uz nju nije vezalo značenje ‘kmetska sesija’. U Slavoniji se za spomenuti pojam zarana pojavila riječ pustoselina.¹⁰³ U latinskom popisu đakovačkog kotara iz 1702. koji je izradio vlastelinski upravnik Emerik Sadecki na mnogo se mjesta spominju napuštena sela označena terminom praedium; u hrvatskom prijevodu toga spomenika, koji je 1725. načinio đakovački biskup Petar Bakić, taj se termin uvijek prevodi riječju “pustoselina”. Tako npr. u latinskom izvorniku čitamo: “Praedium unum datur, Szvinarkovczy vocatum, quod est ab antiquo desertum.”¹⁰⁴ U Bakićevu prijevodu to mjesto glasi: “Nahodi se jedna pustoselina zvana Svinarkovci, koja jest od starine pusta”.¹⁰⁵ Riječ pustoselina, kao i njezin predložak praedium, u tim popisima nedvojbeno znači ‘pusto, raseljeno selo (naselje)’. Ona prema tome nije pravi sinonim riječi pušća ili pušča što se koristila u zapadnijim hrvatskim krajevima i koja je označavala ponajprije napuštenu kmetsku sesiju, sessio iobagionalis deserta.¹⁰⁶ Prema tome je pušća bila isto što i selište u smislu kako je tu riječ koristio, na primjer, Pergošić.

Spomenimo naposljetku da su se za osnovnu gospodarsku jedinicu vlastelinskog ili “feudalnog” društvenog poretka, poznatu u latinskome kao mansus i potom sessio, u starom hrvatskom jeziku rabile još neke riječi. Jedna je od njih ždrijev (u izvorima ždrib, žrib, ždribij itd.), koja izvorno znači ‘kocka, usud, slučaj’. Na neki je način to postalo oznakom i za cjelinu zemlje što je pripadala pojedinom seljaku odnosno domaćinstvu. Do takva semantičkog razvoja zacijelo nije došlo samostalno, nego pod utjecajem drugih europskih jezika, poglavito latinskoga, gdje je riječ sors (s izvornim značenjem ‘kocka, ždrijev; slučaj, usud’) u kasnoj antici i u srednjem vijeku postala tehnički termin za ‘udjel u imanju’ i potom ‘jedinicu seoskog gospodarstva (isto što i mansus)’.¹⁰⁷ Tako se i u hrvatskim spomenicima iz 15. stoljeća nalaze izričaji poput “založiše... kmeta sideća na pl’ni ždribju”, “na kom ždribju sada stoji...”, “ki drži pun žrib” i slično.¹⁰⁸

¹⁰³ Usp. Herkov, 1956, sv. 2: 312, s. v. pustoseline; *Rječnik*, 1880–1976, dio 12 / sv. 54: 722, s. v. pustoselina, gdje se taj pojam definira kao “selište, zemljište napuštenog sela”.

¹⁰⁴ Mažuran, 1966: 107.

¹⁰⁵ Smičiklas, 1891, sv. 2: 317.

¹⁰⁶ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1199, s. v. pušća; *Rječnik*, 1880–1976, dio 12: 729, s. v. pušća.

¹⁰⁷ Niermeyer, 1960: 981, s. v. sors.

¹⁰⁸ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1702–1703, s. v. ždribij; *Rječnik*, 1880–1976, dio 23 / sv. 96: 264, s. v. ždrebij, i 265–266, s. v. ždrijev (1); Skok, 1971–1974, sv. 3: 672–673, s. v. ždrijev. Dakako,

Neki su drugi pojmovi bili, barem u određenim razdobljima, istovrijedni s pojmom *sessio* ili “kmetsko selište”, iako sami po sebi nisu značili upravo to. Riječ je ponajprije o terminima koji se odnose na porezni ili fiskalni aspekt vlastelinske organizacije. Takav je hrvatski termin *dim* (i njegova latinska istoznačnica *fumus*), koji je u srednjem i ranom novom vijeku, osobito na području stare Kraljevine Slavonije, označavao seljačko domaćinstvo kao poreznu jedinicu.¹⁰⁹ Na sličan je način, logikom *pars pro toto*, i latinska riječ *porta* ‘vrata’ na području cijelog Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva označavala najprije nastanjenu kuću, odnosno “kmetsko selište”, a potom i odgovarajuću poreznu jedinicu. Otud se, primjerice, u zakoniku iz 1557. pojavljuje pojašnjenje da su “*porte*” isto što i “*porezne sesije*” (“*ex integris portis, seu sessionibus censualibus*”).¹¹⁰

*

U najkraćim crtama treba još prikazati i mađarsku terminologiju koja odgovara dosad razmatranoj hrvatskoj. Tu je najvažnije istaknuti da u mađarskome nema teškoće s povijesnom dvoznačnošću temeljne riječi, kao što je to slučaj s hrvatskom riječju *selo*. Isto tako, za značenje ‘selo, seosko naselje’ nisu se u mađarskom jeziku u nekom razdoblju nadmetale dvije različite riječi, kao što se to u hrvatskome dogodilo s riječima *vas* i *selo*. Pojam ‘selo, seosko naselje (njem. *Dorf*)’ u mađarskome stoljećima postojano izražava riječ *falu*.¹¹¹ U latinitetu kasnijeg srednjovjekovlja ona se redovito prevodi riječju *villa*. I neki od najstarijih leksikografskih zapisa mađarskog jezika, iz ranog 15. stoljeća, latinsku riječ *villa* prevode mađarskom *falu*.¹¹² Tako se i mađarski toponomi kao *Újfalu*, *Nagyfalu*, *Feketefalu*, *Rév-falu*, *Királyfalva* i sl. pokadšto u listinama prevode na latinski odgovarajućim složenim imenima *Nova Villa*, *Magna Villa*, *Nigra Villa*, *Villa Portus*, *Villa Regis* itd. U mađarskoj toponomijskoj građi riječ *falu* javlja se puno češće nego što se u slavenskim toponimima pojavljuju odgovarajuće riječi *vas*/

što je točno ždrijeb u vlasteotskom kontekstu trebalo bi još potanje ispitati. U primjeru iz 1499. koji citira Mažuranić “*sela i selišća*” računaju se kao “*pristojanja*” ili sastavnice jednog “*ždriba*” koji daruje plemić u Lici (Mažuranić, 1975, sv. 2: 1155–1156, s. v. *pristojanje*).

¹⁰⁹ Mažuranić, 1975, sv. 1: 237–238, s. v. *dim*; Herkov, 1956, sv. 1: 336–339, s. v. *dim*.

¹¹⁰ Herkov, 1956, sv. 2: 275–277. *Usp. Bartal*, 1983: 504, s. v. *porta*; Mažuranić, 1975, sv. 2: 1027–1028, s. v. *porta*.

¹¹¹ Szamota, 1984: col. 213–216, s. v. *falu*.

¹¹² Berrár i Károly, 1984: 218, s. v. *falu*.

ves i selo.¹¹³ Mađarski toponimi u toj točki obično izriču ono što slavenski podrazumijevaju. Ilustrativne su za to u izvorima zabilježene mađarsko-hrvatske dublete kao Baskfalwa (1435) / Baskowcz (1465), Bekefalwa (1478) / Bekethyncz (1491), Balasfalua (1404) / Blasewcz (1503), Bogdanfolua (1337) / Bogdanowcz (1481), Borchynfolua (1311) / Borchynowcz (1478), itd.¹¹⁴ Ekonim Beketinci (i danas selo južno od Osijeka) znači isto što i 'Beke(t)ovo selo', a to je doslovce iskazano njegovim mađarskim parnjakom Bekefalva. Isto vrijedi i za Bogdanovce (kod Vukovara), kojima je staro mađarsko ime bilo Bogdánfalva, i tako dalje na isti način.

Riječ falu u mađarskim se složenim ekonimima javlja podjednako često u nominativnom obliku (obično s pridjevom kao prvim elementom), kao i u obliku falva (< falu-a), s posvojnim sufiksom -a u sklopu posvojnih konstrukcija (gdje je prvi element imenica ili vlastito ime). Nerijetko se javlja i izvedeni oblik falud, s deminutivnim sufiksom -d. Taj je sufiks inače najproduktivniji i najrašireniji toponimski formant u mađarskome.¹¹⁵ S vremenom je, još u srednjem vijeku, izgubio jasno deminutivno značenje pa se stoga, u slučaju riječi falu, obliku falud predmeće i pridjev kis 'malen': pod imenom Kisfalud (Kysfolud) zabilježeno je tako još u 13. stoljeću baranjsko selo Branjina (mađ. Baranyakisfalud).¹¹⁶ Potkraj srednjega vijeka za pojam 'malo selo, seoce' pojavljuje se i izvedenica falucska.¹¹⁷

Latinskom terminu villicus, a hrvatskome vasnik odgovara u srednjovjekovnom mađarskome riječ folnagy, kasnije fónagy. To je stara složenica koja znači 'poglarar sela; seoski sudac'. Danas je u tim oblicima zastarjela i zamijenjena je etimologijskom rekonstrukcijom falunagy.¹¹⁸ U hrvatskom je zabilježena posudba stare riječi u obliku folnogi; otud jamačno potječe i prezime Folnegović.¹¹⁹

Latinskim pojmovima mansus i sessio odgovaraju u mađarskome posve druge riječi, nepovezane s riječju falu. To je u prvom redu riječ ülés 'sijelo',

¹¹³ V. veliku studiju o toponimskoj funkciji riječi falu: Kázmér, 1970.

¹¹⁴ Engel (u pripremi), s. v. Baskovc (Baskfalva), Beketinc (Bekefalva), Blazsevc (Balászfalva), Bogdanovc (Bogdánfalva), Borcsinovc (Borcsinfalva).

¹¹⁵ Béneyi, 2003; Béneyi, 2009.

¹¹⁶ Kiss, 1997, sv. 1: 165, s. v. Baranyakisfalud.

¹¹⁷ Szamota, 1984: col. 216, s. v. falucska.

¹¹⁸ Szamota, 1984: col. 255, s. v. folnagy; Berrár i Károly, 1984: 246, s. v. fónagy; *Korai magyar*, 1994: 210, s. v. falunagy.

¹¹⁹ Mažuranić, 1975, sv. 1: 307, s. v. folnog.

koja semantički posve odgovara latinskoj *sessio*. Nju se od 13. stoljeća nadalje nalazi u izvorima najčešće u sklopu složenih toponima, i to posvojnih konstrukcija u kojima je prvi element vlastito osobno ime, a drugi imenica *ülés* s posvojnim sufiksom *-e*. U latinskim listinama zapisana su tako imena *Sebastyanyulese*, *Apsalumylese*, *Iuanylese*, *Lukachylise*, *Kozmaylese* itd. Prema građivu koje je prikupio Szamota, mjesta koja nose takva imena označena su u tim vrelima u nekoliko navrata izričito kao “*sessio*” (1329., 1337., 1338., 1358., 1413.) i “*locus sessionalis*” (1329.), a u ostalim slučajevima kao “*villa*” (1274., 1312.), “*possessio*” (1299., 1322.), “*terra*” (1299., 1342., 1364., 1370., 1383.), “*locus*” (1323., 1384.), “*fundus*” (1382.), “*terra seu locus mansionis*” (1397.), “*predium*” (1409., 1426., 1438., 1453., 1471.), “*terre particula*” (1429.), “*pratium seu fenile*” (1469.), “*porcio possessionaria*” (1475.).¹²⁰ I Koložvarske glose iz 1577. tumače lat. *sessio* kao “*haz helj, wles*”, tj. *házhely, ülés* (‘kućište, sijelo’).¹²¹ To je, dakle, svakako bila riječ kojom se u mađarskom prikladno označavala osnovna jedinica vlasteotske gospodarske organizacije, “*kmetska sesija*”.

No, za isti se pojam uz riječ *ülés* u 14. stoljeću nametnula i potom preuzela primat riječ *telek*. U to je vrijeme ta potonja riječ i u glasovnom smislu poprimila sadašnji oblik; ranije je glasila *telök* i u latinskim se dokumentima pisala kao *teluk*. O mijenama značenja riječi *telek* mađarski su jezikoslovci i povjesničari mnogo raspravljali.¹²² Latinske listine iz 13. stoljeća pokazuju da je ta riječ tada značila općenito obrađenu i nagnojenu zemlju (*terra culta*, *terra fimata*, *terrae molles*), odnosno komad takve zemlje. Tijekom 14. stoljeća opaža se dvostruka specijalizacija značenja: prvo, imanje jednog seljačkog domaćinstva, *kmetska sesija*; drugo, napušteno imanje, pusto *kmetsko selište*. Prema izvodima iz latinskih vrela koje je sabrao Szamota, vidi se da je od polovice 14. stoljeća riječ *telek* često istoznačna latinskom terminu *praedium*, odnosno da se nositelji toponima koji sadrže riječ *telek* često određuju kao *praedia*. Izričiti su u tom povezivanju navodi kao: “*cuiusdam predii vulgo Thelek nuncupati*” (iz 1365.); “*quoddam praedium suum vulgariter Thelekh*” (1521.). Posve u skladu s kasnosrednjovjekovnim značenjem pojma *praedium*, u drugim dokumentima nalazimo ovakve latin-

¹²⁰ Szamota, 1984: col. 1039–1040, s. v. *ülés*.

¹²¹ Berrár i Károly, 1984: 733, s. v. *ülés*.

¹²² V. sažetak u *Korai magyar*, 1994: 666, s. v. *telek*; također i Laszlovszky, 1999, s literaturom koja se tu citira.

ske definicije mađarskoga pojma telek: “certis desertis habitacionibus videlicet destitutis vulgariter Telek nominatis” (1387.); “quatuor particulas terre nunc incolis destitutas vulgariter Telek dictas” (1391.); “locis desertis pro residencia jobagionum aptis vulgo Thelek dictis” (1408.). U jednom se slučaju nositelj toponima koji sadrži riječ telek određuje kao “stara sesija”: “quandam sessionem antiquam Gyasteluk vocatam” (1353.). Isti smisao riječi telek potvrđuje i ova definicija: “duobus locis sessionum vulgo thelek appellatis” (1453.). Pojam telek tu se poistovjećuje s latinskim terminom locus sessionis, ‘mjesto sesije ili sela, tj. selište (u starom značenju riječi selo i selište)’. No, telek nije uvijek upravo raseljeno ili pusto seljačko imanje. Sljedeći primjeri pokazuju da se tom riječju označavaju i “kmetske sesije” općenito, uključujući i naseljene: “quatuor curias seu mansiones iobagionales integras, vulgo thelek vocatas” (1394.); “sessionem integram de meliori terra vulgo Telek” (1431.).¹²³

Stari leksikografski zapisi mađarskog jezika, iz 15. stoljeća, mahom povezuju riječ telek s latinskom riječju praedium kao najbližim ekvivalentom.¹²⁴ Toponimijska građa, opet, svjedoči da su mjesta označena kao telek morala biti, makar u nekom razdoblju, naseljena. Riječ telek u mađarskoj se toponimiji javlja relativno često, iako manje često od riječi falu. Nalazimo je tako na mnogo mjesta i u srednjovjekovnoj toponimiji današnje istočne Slavonije. U Vukovskoj županiji, čija je srednjovjekovna topografija, zahvaljujući mađarskim istraživačima, vjerojatno najbolje istražena od svih srednjovjekovnih županija na tlu današnje Hrvatske, toponimi koji sadrže riječ telek zabilježeni su na ukupno 26 mjesta. Od toga su u dva slučaja toponimi načinjeni jednostavnom onimizacijom samoga apelativa (Telek kod Morovića i Teleki/Telek kod Bršadina). U svim ostalim slučajevima radi se o posvojnoj konstrukciji načinjenoj od antroponima i riječi telek s posvojnim sufiksom: Bolezlotelky (1311.), Judasteleky (1328.), Pribizloutheleke (1336.), Alexanderteluky (1360.), Budathelekee (1395.), Marchelteleke (1403.), Farkazteleke (1404.), Lwkatheleke (1454.), itd. U većini slučajeva radilo se o kratkovjekim toponimima. Trinaest ih je zabilježeno samo jedanput, a oni koji su se prema izvorima održali nešto duže obično su ustupali mjesto

¹²³ Svi primjeri navedeni su prema Szamota, 1984: col. 973–976, s. v. telek. Očito je da u nekima od navedenih izričaja riječ telek ne treba pisati velikim, nego malim početnim slovom, jer se ne radi o toponimu, nego o apelativu.

¹²⁴ Berrár i Károly, 1984: 688–689, s. v. telek.

drugim imenskim inačicama, kao na primjer Budatel(e)ke (1395.) > Budinci (1478. – 1503.), Farkastel(e)ke (1404.) > Farkasvár (1477. – 1502.), Keselyűtel(e)ke (1335. – 1372.) > Keselyűfalva (1439.). Neobičan je slučaj sela Viškovci kod Đakova, koje se i u srednjem vijeku tako nazivalo (s tim je imenom zabilježeno pet puta u 15. i ranom 16. stoljeću), a samo je u jednom navratu, 1498. godine, zapisano kao “trgovište Uskatelke” (oppidum Wskathelke).¹²⁵

Iz svega slijedi da se riječju telek u kasnom srednjem vijeku ne označavaju tek njive ili zemljišta, nego upravo seljačka imanja, odnosno domaćinstva s pripadajućom zemljom, koja su u nekim slučajevima bivala početnom jezgrom zasebnih naselja.¹²⁶ U tom prerastanju u naselje ili selo u modernom smislu riječi, prvobitni ekonim, načinjen pomoću riječi telek, obično bi ustupao mjesto inačici u kojoj se riječ telek zamjenjuje nekom drugom, prikladnijom. Razlog je tome semantička prozirnost riječi telek, čije se značenje nije moglo protegnuti na značenjsko polje riječi falu. Telek je, prerastajući u naselje s više domaćinstava (ili pak tako što bi se više telkek povezivalo u naselje), prestajao biti telek i postajao falu. U tome je razlika prema hrvatskom slučaju, gdje selo (seljačko imanje), prerastajući u naselje, u jednom trenutku nije više moralo prestati biti selo i postati vas, nego je i dalje moglo ostati selo (u novom, proširenom značenju).

Već je rečeno da je u značenjskom polju koje odgovara latinskim riječima mansus i sessio u mađarskom jeziku, uz značenjski slojevitom riječ telek, postojala i riječ ülés. Ova je riječ ipak bila razmjerno rijetko korištena u toponimiji, kao što pokazuje i činjenica da je u sačuvanoj toponimijskoj građi srednjovjekovne Vukovske županije ne nalazimo nijednom. U značenjskom polju ‘napuštena sesija, prazno selište’, koje odgovara latinskim riječima sessio deserta i (na prijelomu srednjeg i novog vijeka) praedium, riječi telek konkurirala je riječ puszta, poimeničeni pridjev slavenskog podrijetla. Kao pridjev, ta se riječ u mnogo slučajeva stavljala ispred ekonima čiji bi nositelji postali nenaseljeni pa su tako nastajali novi složeni toponimi, kao npr. Pusztabécs zabilježen 1398. u županiji Zala: “possessionem Pwztabeech [...] nunc habitatoribus destitutam.” Kao imenica, riječ puszta redovito se odnosila samo na “kmetske sesije” pa se i ona najčešće javlja u složenim

¹²⁵ Svi gornji podaci navode se prema građi sabranoj u neobjavljenom djelu Engel (u pripremi).

¹²⁶ Ekonim zabilježen kao *Pribizloutheleke*, na primjer, na hrvatski bi valjalo “prevesti” ne kao “Pribislavova njiva”, nego kao “Pribislavovo selo/selište/sesija”, u starom značenju riječi selo.

toponimima u kojima je prvi element osobno ime. Izričita ilustracija tome jest “*sessio deserta Kelemenpzwthaya vocata*”, spomenuta u vrelu iz 1520.¹²⁷

Kao što je već naznačeno, u hrvatskom jeziku je na izmaku srednjega vijeka takvu pojmu *puszta* najtočnije odgovarala riječ *selište*. No, vidjeli smo također da je ona u kasnijem razvoju usvojena kao termin za “*kmetsku sesiju*” uopće, pa i *naseljenu*. S druge strane, pojavila se riječ *pustoselina*, koju neki službeni dokumenti iz 19. stoljeća sravnjuju s latinskim terminom *sessio deserta*.¹²⁸ Preuzimajući takvu definiciju riječi *pustoselina*, Herkov je previdio jednu nijansu: u popisu biskupa Bakića, iz kojeg citira jedan primjer, “*pustoseline*” nisu napuštene sesije ili *kmetska selišta*, nego *raseljena stara sela* (u modernom smislu riječi). Bakić je riječju “*pustoselina*” prevodio lat. *praedium*, a ovaj je u vlastelinskim popisima iz toga vremena značio isto što i *pagus desertus*. Potonje je pak semantički isto što i *locus villae* (*desertae*) u dokumentima kasnog srednjeg vijeka.¹²⁹ Tu se ponovno mora voditi računa o staroj, u srednjem vijeku nastaloj dvoznačnosti riječi *selo*. Takve poteškoće u mađarskom jeziku uglavnom nema. Riječi *telek* i *puszta* odnose se redovito na *sesije* (*sela* u starom smislu riječi), a ne na *naselja* (*sela* u novijem smislu). Za *raseljena sela* (tj. *naselja*) nije u starijem mađarskom bilo posebne riječi, a u novije se doba pojavila složena riječ *faluhely*, doslovce ‘*mjesto sela*’.¹³⁰

Na kraju, glavne jezičnopovijesne činjenice o kojima je dosad bilo govora pokušat ćemo sabrati u preglednu tablicu (Tablica 1). U prvom stupcu nalaze se latinske riječi i izričaji koje nalazimo u srednjovjekovnim vrelima. U ostalim se stupcima prate hrvatski i mađarski ekvivalenti tih riječi, kako su se mijenjali tijekom vremena i koliko se to može razabrati iz relevantnih izvornih tekstova. Ne smije se pritom zaboraviti da je mijena značenja proces koji se odvijao na obje strane tih leksemskih parova. Kao što smo vidjeli, latinske riječi *villa*, *pagus* ili *praedium* nisu značile iste stvari u 11. i u 15. ili 18. stoljeću. Isto vrijedi i za hrvatsku riječ *selo* (i njezine izvedenice), kao i za mađarsku riječ *telek*. Svi naznačeni parovi semantičkih istovrijednica

¹²⁷ Oba primjera navedena prema Szamota, 1984: col. 791, s. v. *puszta*.

¹²⁸ Herkov, 1956, sv. 2: 312, s. v. *pustoseline*.

¹²⁹ Taj izraz u Vukovskoj županiji nalazimo primjerice 1396. uz dva toponima čiji se nositelji računaju kao sastavnice nuštarskog vlastelinstva: *locus ville Beseno* i *locus ville Lazarfalua*. Oba se mjesta spominju još samo 1401., tada kao “*posjedi*” (Engel (u pripremi), s. v. *Besenyő* i *Lázárfalva*). Samo ime *Lázárfalva* pokazuje da je to u ranijem dobu zaista bilo *selo*.

¹³⁰ Kiss, 1997, sv. 1: 376, s. v. *Dobfenek*, i 440, s. v. *Faluhelyi-hegy*.

Tablica 1.

Latinski	Hrvatski ekvivalenti				Mađarski ekvivalenti	
	11. st.	13. st.	15. st.	18. st.	15. st.	15. st.
vicus	(‘selo’)	vas	ulica	ulica; selo	(‘falu’)	utca
villa	(‘vlastelinstvo’)	vas	vas / selo	selo; imanje	falu	falu
pagus mansus / mansio	(‘župa/okrug’) (‘kmetska sesija’)	selo	selo	selo	ülés	telek / ülés; lak
sessio		selo	selo	sesija / selište / baština	ülés / telek	telek / ülés
praedium	(‘posjed’)	(‘posjed u zakupu’)	selište	pušća / pustoselina	telek	telek; puszta
locus villae / villa deserta			(stara/pusta vas)	pustoselina / (staro) selište		(‘faluhely’)
locus sessionis / sessio deserta			selište / pušća	(‘pusto selište /sesija’)	ülés / telek	telek / ülés; puszta

stoga su neizbježno provizorni, a pokušaj njihova čvršćeg povezivanja nalik je pokušaju da se pokretnu metu pogodi oružjem koje je također nestabilno.

*

Najvažnija kategorija izvora za poznavanje srednjovjekovne toponimije diplomatski su spomenici (listine, povelje). Tako je u cijelom Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, pa i u donjem međurječju Drave i Save. Ti su dokumenti, kada je riječ o tom prostoru, do kraja srednjega vijeka bez iznimke pisani latinskim jezikom. Unatoč tome, u njima je sačuvano mnoštvo vernakularnih toponima – mađarskih i slavenskih (hrvatskih). Među potonjima su i ekonimi koji sadrže riječi vas i selo. Taj je ekonimski tip – promatra li se ukupan korpus slavenske toponimske građe – na tome prostoru prilično rijedak. Uz to, sasvim je jasno da u sačuvanim vrelima poteklim iz srednjega vijeka on nije iscrpno pobilježen u svim svojim javljanjima. To nam pokazuje usporedba predmohačke toponimije toga prostora s onom koju bilježe izvori iz razdoblja osmanske vlasti.

Pogledajmo najprije srednjovjekovnu situaciju, i to u županijama Vukovskoj i Požeškoj, koje prostorno odgovaraju većem dijelu današnje Slavonije, a i najbolje su istražene s povijesnotopografskog aspekta zahvaljujući mađarskim istraživačima Dezsőu Csánkiju i Pálu Engelu. U Požeškoj županiji zasad znamo za samo jedan nedvojben primjer javljanja imenice vas u toponimiji: 1454. zabilježena je u dva dokumenta Dolnja Vas (Dolnyawaz)

kao posjed koji od starine spada na utvrdu Orljavac. Isto je mjesto 1428. zapisano pod mađarskim imenom Alsófalú (Alsófalw).¹³¹ Posrijedi je, dakle, dvoimeno naselje čija imena tvore raznojezični par semantički posve istovjetnih složenih ekonima. Da je slavensko (hrvatsko) ime odnijelo prevagu nad mađarskim vidi se otud što je i u osmanskome popisu iz 1579. to isto naselje (tada sa samo 4 kuće) zapisano pod imenom Dolna Vas.¹³²

U prostranijoj Vukovskoj županiji, koju je Engel dospio potanje istražiti od Požeške, nalazimo nekoliko sigurnih i nekoliko manje jasnih ekonima načinjenih pomoću riječi vas. Najljepši je primjer, sličan požeškome, onaj zabilježen 1478: “pustoselina Újfalú, drugim imenom Nova Vas” (“predium Wyfalw alio nomine Nowawaz”). I to je mađarsko-hrvatski par istoznačnih ekonima, zapisan uz uporabu karakterističnog izraza alio nomine. Isto je mjesto zabilježeno kao selo 1491. i kao posjed 1508, oba puta samo pod mađarskom inačicom imena. Stajalo je u okolici Gorjana, a poslije se ne spominje.¹³³

Na području između Otoka i Bošnjaka stajala je utvrda Vértvár (ili Vértvára), uz koju se 1437., kao pripadajući posjed, bilježi Virovska Vas (Wyrowzkawaz). To je mjesto poslije, tijekom 15. stoljeća, još triput zabilježeno pod mađarskim imenom Vértfalva (Werfalwa).¹³⁴ Ponovno je riječ o hrvatsko-mađarskom toponimskom paru, u kojem imenici vas odgovara imenica falu; nejasno je samo kako je nastao prvi element u tim dvama povezanim ekonomima i koji je od njih izvoran, a koji izveden na temelju slična zvučanja. Napokon, posjed ili selo mađarskog imena Boncfalva ili Boncsfalva, zabilježen u više navrata između 1377. i 1491., javlja se u izvoru iz 1474. pod imenom Bunča Vas (Bwnchawaz). Mjesto se nalazilo između Nuštra i Cerića, a u iskvarenu obliku Yuniča Vas zapisano je i u osmanskome popisu iz vremena sultana Selima II. (1566. – 1574.).¹³⁵

Imenica vas vjerojatno se krije i u jedinom predturskom zapisu stanovitoga posjeda u okolici Drenja: Malwascha (1435.). Engel je to interpretirao kao ime Mala Vasica, s uvjerljivim argumentom da osmanski popis iz 1565.

¹³¹ Csánki, 1890-1913, sv. 2: 398–399, s. v. Alsófalú.

¹³² Hafizović, 2001: 95.

¹³³ Engel (u pripremi), s. v. Újfalú (Novavas).

¹³⁴ Engel (u pripremi), s. v. Vértfalva (Virovszkavas). Osmanski popis nastao oko 1570. spominje na tom području zemljište zvano *Virova* (McGowan, 1983: 414).

¹³⁵ Engel (u pripremi), s. v. Buncsavasz (Boncfalva, Boncsfalva); McGowan, 1983: 145.

na tom području bilježi mezru (pustoselinu) takva imena.¹³⁶ I osmanski popis iz 1579. na istom mjestu bilježi “baštinu Malu Vasnicu”.¹³⁷ Dodajmo tome da bi se oblik Malwascha iz 1435. mogao tumačiti i kao Mala Vasca (s prije spomenutim deminutivnim oblikom vasca).

Moguće je da su od imenice vas načinjeni i ovi ekonimi u Vukovskoj županiji: *Benša Vas (Bensawaz, 1428.), *Plugarin Vas i *Todorov Vas (Plugarynwaz i Thodorowaz, oboje 1474.).¹³⁸ Ako je doista tako, potonja dva imena upućivala bi na javljanje imenice vas i u muškom, a ne samo izvornom i uobičajenom ženskom rodu. (Vidjet će se u nastavku da i neki drugi primjeri govore u prilog mogućoj dvorodnosti te imenice.)

Jedan te isti posjed ili selo što je spadao na utvrdu u Gorjanima zabilježen je u izvorima triput i svaki put ponešto drukčije: Emrehowaz (1478.), Ymrehowych (1491.) i Imrehowcz (1508.).¹³⁹ Posljednji oblik, Imrehovci, zapisan je i u osmanskom popisu iz 1579.¹⁴⁰ Ako nisu naprosto neprecizni i nepouzdana zapisi, prethodna dva oblika mogla bi se tumačiti kao *Emrehov Vas i *Imrehović. Gotovo potpuno usporedan s tim i iz istih izvora potekao jest i primjer sela Bračevci, koji su zabilježeni u ovim oblicima: Braythawaz (1478.), Brachewcz (1491.), Brathewcz (1508.).¹⁴¹ S obzirom na to, čini se da oblike iz 1478. nije potrebno tumačiti kao imena složena s imenicom vas, nego radije kao iskrivljeno zapisivanje svojstveno tom dokumentu. Zato je malo vjerojatna interpretacija koju je, promatrajući jedino oblik Braythawaz što ga je preuzeo od Csánkija, najprije ponudio Josip Bösendorfer, a poslije i Mate Šimundić – naime da bi to bio zapis imena *Bratova Vas.¹⁴²

Nasuprot takvu rijetkom javljanju imenice *vas* u predturskoj toponimiji kako su nam je posredovali tadašnji zapisi, u vremenu osmanske vlasti nailazimo na relativno obilje dvodijelnih toponima u kojima je drugi element ta imenica. Ograničit ćemo se, zasad, na pregled toponimskog gradiva u objavljenom popisu Požeškog sandžaka iz 1579. Požeški je sandžak zauzimao veći dio današnje Slavonije, s cijelom slavonskom Podravinom od Virovitice do Dunava, sa širim okolicama Požege, Našica i Đakova i s pojasom

¹³⁶ Engel (u pripremi), s. v. Malavasica.

¹³⁷ Hafizović, 2001: 217.

¹³⁸ Engel (u pripremi), s. v. Bensavasz, Plugarinvasz, Todorovasz.

¹³⁹ Engel (u pripremi), s. v. Imrehovc (Emrehovasz).

¹⁴⁰ Hafizović, 2001: 173 (s netočnom Mažuranovom ubikacijom u bilješki).

¹⁴¹ Engel (u pripremi), s. v. Bracsevc (Brajtavasz).

¹⁴² Bösendorfer, 1910: 186, s. v. Braythawaz; Šimundić, 1995: 83, s. v. Bratova Vas.

uz Savu koji se danas obično naziva Brodskim Posavljem. Poklapao se s dijelovima četiriju srednjovjekovnih županija (Vukovske, Požeške, Baranjske i Križevačke) i uz to uključivao cijelo područje malene srednjovjekovne Virovitičke županije. Ukupno su u spomenutom osmanskom popisu zabilježena 32 različita ekonima načinjena pomoću imenice *vas*, odnosno 36 mjesta koja nose takva imena (jer se neki ekonimi javljaju na više mjesta). U šesnaest slučajeva imenici *vas* prethode opisni pridjevi ili posvojni pridjevi izvedeni od drugih toponima: Bačka Vas, Dolnja Vas, Dubna Vas, Duga Vas, Gradiška Vas, Kletna Vas, Mala Vas (2 mjesta), Nova Vas (2 mjesta), Nova Vez (= Ves), Ravna Vas, Slobodna Vas, Srednja Vas, Suhorečka Vas, Velika Vas. U ostalih dvadeset slučajeva imenici *vas* prethode osobna imena ili imenice koje označavaju osobe ili pak posvojni pridjevi izvedeni od osobnih imena: Babina Vas, Batina Vas, Benče Vas, Bene Vas, Bogovića Vas, Čočeva Vas, Gospođina Vas, Marića Vas, Martin Vas, Mikula Vas, Obradov (!) Vas, Pelačeva Vas, Petrova Vas, Popova Vas, Tomića Vas, Tuletova Vas, Velić Vas, Vinčina Vas, Vojvodina Vas (2 mjesta). Uz to, već je spomenut srodan ekonim Mala Vasnica, a među ekonime izvedene od imenice *vas* spadaju i Mali Vasinci (kod Bršadina).¹⁴³

Nositelji ekonima koji sadrži riječ *vas* nisu uvijek bila sela, nego u znatnu broju i mezre ili pustoseline, odnosno bivša sela, a u dva navrata ti su nositelji određeni kao još manje prostorne jedinice. Preciznije, popis iz 1579. kao sela popisuje sljedećih 16 mjesta: Bačka Vas, Benče Vas, Dolnja Vas, Duga Vas, Kletna Vas, Mikula Vas, Nova Ves, Obradov Vas, Popova Vas, Slobodna Vas, Suhorečka Vas, Tuletova Vas, Velić Vas (?), Velika Vas, Vojvodina Vas (“drugim imenom Vojvodinci”), Vojvodina Vas. Kao mezre zabilježeno je 18 mjesta: Babina Vas, Batina Vas, Bene Vas, Bogovića Vas, Čočeva Vas, Dubna Vas, Gradiška Vas, Mala Vas (2), Marića Vas, Nova Vas (2), Pelačeva Vas, Petrova Vas, Ravna Vas, Srednja Vas, Tomića Vas, Vinčina Vas. Jedno mjesto opisano je kao čestica čifluka (Gospođina Vas) i jedno kao “baština” (Martin Vas). Dakako, ta demografska činjenica sama po sebi ne govori nimalo u prilog mogućoj semantičkoj polivalentnosti riječi *vas*. Svako mjesto koje je jednom bilo selo moglo je nositi ime Vas još i duže ili kraće vrijeme nakon što je raseljeno ili čak svedeno na puku posjedničku jedinicu. Činjenica da je tako velik broj nositelja imena Vas prije 1579. potonuo na razinu pustoselina i “starih selišta” sugerira, međutim,

¹⁴³ V. Kazalo mjesta u Hafizović, 2001: 405–422.

nešto drugo. Budući da su svi ti lokaliteti mogli dobiti takvo ime samo dok su još bili naseljeni, i budući da se napuštanje i raseljavanje sela zasigurno najintenzivnije događalo u vremenu turskih osvajanja donjeg međurječja (druga četvrtina 16. stoljeća), valja zaključiti da u tom popisu Požeškog sandžaka imamo dokaz da su ekonimi koji sadrže riječ *vas* velikim dijelom bili u uporabi već u predturskom dobu – svakako u većoj mjeri nego što nam je to zabilježeno u samoj srednjovjekovnoj pisanoj građi.

U svakom slučaju, s razlogom se može reći da je 16. stoljeće bilo zlatno doba rasprostranjenosti riječi *vas* u donjem međurječju Drave i Save. Doduše, kao što je već rečeno, vrlo je vjerojatno da su neki od nabrojanih ekonima bili prisutni na tom području i prije turskog osvajanja, samo što su stjecajem okolnosti tada ostali nezabilježeni. To se u prvom redu odnosi na ekonime za koje se može pokazati da su povezani s istoznačnim mađarskim konimima zabilježenim u predturskim vrelima. Tako je Velika Vas, ime sela s devet kuća što je popisano u nahiji Gorjani,¹⁴⁴ ne samo istoznačna mađarskom konimu Nagyfalu, nego se doista i odnosi na značajno srednjovjekovno naselje s crkvenom župom koje je pod tim mađarskim imenom bilježeno u mnogim izvorima od 1244. do 1526, najprije kao posjed ivanovačkog viteškog reda, a potom velikaških obitelji Horvata i Gorjanskih. U tri je dokumenta ime toga naselja zapisano u latinskom prijevodu Magna Villa. Selo se nalazilo u okolici današnjih Semeljaca, a poslije povlačenja Turaka nestalo je i ono i njegovo ime.¹⁴⁵ U hrvatskoj ga se literaturi, počevši od Bösendorfera, naziva Veliko Selo, iako ono nikada nije nosilo upravo takvo ime.¹⁴⁶

U istoj Gorjanskoj nahiji zabilježena je i mezra Mala Vas uz selo Matejevci,¹⁴⁷ koja zacijelo odgovara jednom od brojnih mjesta zvanih Kisfalu(d) u srednjovjekovnoj Vukovskoj županiji. Takva se veza mogla pouzdano uspostaviti na drugim mjestima, primjerice u slučaju sela Kisfalud koje se u 15. stoljeću spominje kao pripadnost utvrde Korođvar, a osmanski ga popisi bilježe kao mezru, pokraj sela Ivanci ili Ivanovci u Čepinskoj nahiji, pod imenima Malavasica i Mala Vas.¹⁴⁸ U popisima Požeškog sandžaka, blizu Bršadina u Erdutskoj nahiji, zabilježeno je selo i potom mezra Mala-

¹⁴⁴ Hafizović, 2001: 162–163.

¹⁴⁵ Engel (u pripremi), s. v. Nagyfalu.

¹⁴⁶ Usp. Bösendorfer, 1910: 211; Pavičić, 1940: 19, 88, 167, 169.

¹⁴⁷ Hafizović, 2001: 162.

¹⁴⁸ Engel (u pripremi), s. v. Kisfalu(d); Hafizović, 2001: 275.

vasica ili Mali Vasinci, čemu odgovara srednjovjekovni posjed Kisfalud u istoj okolici.¹⁴⁹ I u Srijemskom sandžaku, koji ovdje ne promatramo iscrpno kao Požeški, Engel je našao četiri slučaja u kojima srednjovjekovni ekonim Kisfalu(d) u osmanskim popisima nasljeđuju slavenski-hrvatski ekonimi Mala Vas (danas Vašica kod Šida), još jedna Mala Vas (kod današnjih Srijemskih Laza), Vasica (između Vinkovaca i Andrijaševaca) i Mala Vasica (južno od Vukovara).¹⁵⁰ Od tih je lokaliteta u tursko doba jedino prvi bio selo (s čak 37 kuća), a ostali tek mezre ili pustoseline. Prvi se kao selo održao do danas pod imenom Vašica, za koje je već Mažuranić ispravno pretpostavio da je izvedeno od riječi *vas*.¹⁵¹

Gospođina Vas što je zabilježena kao dio čifluka uz selo Tivanovci u nahiji Valpovo¹⁵² vjerojatno je prežitak mjesta Asszonyfalva koje se spominje u 15. stoljeću kao pripadnost valpovačke utvrde.¹⁵³ Potonje je inače na mađarskom jezičnom prostoru relativno čest ekonim, koji latinska vrela kadšto prevode kao Villa Dominarum.¹⁵⁴ Posve isti mađarsko-hrvatski ekonimski par nalazimo i južno od Vuke blizu Nuštra, gdje srednjovjekovni izvori bilježe selo i posjed Asszonyfalvu, a osmanski popis Srijemskog sandžaka, u Vukovarskoj nahiji, mezru Gospod'in Vas.¹⁵⁵ (Potonji oblik, čije je čitanje njegov izdavač označio kao nesigurno, mogao bi poput nekih gore spomenutih primjera upućivati na povremeno javljanje imenice *vas* u muškom rodu.)

Napokon, posebno je zanimljiv slučaj ekonima Slobodna Vas. U popisu Požeškog sandžaka iz 1579. tako se zvalo selo s 18 kuća u nahiji Nivna (Levanjska Varoš).¹⁵⁶ Pod istim je imenom bilježi i malo raniji osmanski popis, iz 1565. U srednjem vijeku tome na posve jasan način odgovara selo koje je spadalo na utvrdu Nevnu i koje je prvi put zabilježeno 1418. kao “libera villa sancti Georgii martiris”, a poslije u još četiri izvora kao Sza-

¹⁴⁹ Engel (u pripremi), s. v. Kisfalud; Hafizović, 2001: 294.

¹⁵⁰ Engel (u pripremi), s. v. Kisfalu i Kisfalud.

¹⁵¹ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1544.

¹⁵² Hafizović, 2001: 344.

¹⁵³ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 469, s. v. Asszonyfalva.

¹⁵⁴ Kiss, 1997, sv. 1: 121, s. v. Asszonyfalva, tvrdi da se imenicom *asszony* (‘žena, gopoda’) u starom mađarskom označavalo upravo kraljicu i da su nositelji toponima koji sadrže tu riječ bili kraljičini posjedi.

¹⁵⁵ Engel (u pripremi), s. v. Asszonyfalva 2; McGowan, 1983: 145.

¹⁵⁶ Hafizović, 2001: 227.

badfalu.¹⁵⁷ To selo postoji i danas, a zove se Slobodna Vlast. Takav oblik to ime nije dobilo, kako bi se moglo pomisliti, poslije Drugoga svjetskog rata, nego je ono u takvu obliku zabilježeno već u najranijim habsburškim popisima poslije odlaska Turaka. Sadeckijev popis đakovačkog kotara iz 1702. našao je tu “selo Slobodnu Vlast” (“pagus Szlobodna Vlaszt”), u kojem žive pravoslavci i manjim dijelom katolici, kojima međutim pripada crkva Svetoga Jurja, očito sačuvana iz predturskog doba.¹⁵⁸ Već je Csánki, i ne znajući za prijelazni oblik Slobodna Vas iz turskih izvora, ispravno pretpostavio da je srednjovjekovno Szabadfalu isto što i moderna Slobodna Vlast.¹⁵⁹ Isto je tako Mažuranić ispravno pretpostavio postojanje ekonima Slobodna Vas u tom slučaju, znajući za analognu zamjenu *vas* > *vlast* u slučaju jednog toponima u Lici: “Kako je rieč *vas* u nekih stranah obamrla, nije čudo, da se u imenih mjesta s inom rieči zamienila u gdjekojem slučaju, na pr. Crna Vlast u kotaru Otočac bit će Crna Vas XV. v. [...] Možda je takova zamjena i Slobodna Vlast kod Đakova.”¹⁶⁰ U svemu tome sada više nismo osuđeni na hipotezu, nego taj razvoj poznajemo pouzdano zahvaljujući objavljenim osmanskim popisima.

Iako sama za sebe ne može biti dokaz za tako dalekosežan zaključak, opisana preinaka imena činjenica je koja uvjerljivo ilustrira demografsku i jezičnu promjenu što se zbilja tijekom nešto više od stotinu godina između turskih popisa u 16. stoljeću i habsburških na prijelomu 17. i 18. stoljeća. Trebat će proučiti toponimijsko gradivo u potonjim popisima kako bi se utvrdilo je li u to vrijeme još ostalo kakva traga od nekada razmjerno česte toponimske pojave riječi *vas*. Lako je moguće da je ime sela Vašica kod Šida danas u Slavoniji i Srijemu jedini prežitek imenice *vas* u njezinoj nekada raširenoj toponimskoj uporabi.

Mažuranić je, inače, pretpostavio da se riječ *vas* dandanas krije ne samo u imenu sela Vašica kod Šida (i onome Vaščica u Lici), nego i u starom toponimu Vaška što se u slavonskoj Podravini kod Slatine nepromijenjen održao od srednjeg vijeka do danas.¹⁶¹ To je sada neveliko selo, a u srednjem je vijeku bilo znatno trgovište i važan posjed zagrebačkih biskupa, čije je

¹⁵⁷ Engel (u pripremi), s. v. Szabadfalu (Szentgyörgy-).

¹⁵⁸ Mažuran, 1966: 119–120. Usp. prijevod biskupa Bakića, u Smičiklas, 1891, sv. 2: 323–324. Selo *Szlobodnavlaszt* spominje se i u sumarnom popisu iz 1698. (ibid. 2: 71).

¹⁵⁹ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 349, s. v. Szabadfalva (Szabadfalu).

¹⁶⁰ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1544. Usp. Šimundić, 1995: 168–169, s. v. Slobodna Vlast.

¹⁶¹ Mažuranić, ibid. *Rječnik*, 1880–1976, dio 20: 620, s. v. 3. Vaška, ne predlaže etimologiju.

ime označavalo i širi okrug u tom dijelu Podravine, po kojem se onda prozvaao i tamošnji arhiđakonat Zagrebačke biskupije, a i mjesto na suprotnoj obali Drave u jednom razdoblju nazivalo se Vaskaszentmárton (danas Felsőszenzmárton, hrv. Martince, u Mađarskoj). Vaška je prvi put zabilježena 1193. kao Wasca, a zatim mnogo puta u 13. stoljeću: primjerice, čak pet povelja kralja Bele IV. iz 1248., 1250. i 1255, datirano je “u Vaški” i “kod Vaške” (“datum in Waska, datum apud Waskam”).¹⁶² Pretpostavka da bi ime Vaška bilo izvedeno od apelativa *vas* nije uvjerljiva, jer se takav oblik ne susreće nigdje drugdje kao riječ (imenica ili pridjev) semantički nedvojbeno povezana s riječju *vas*. Zato je vjerojatnije da je tu posrijedi toponim nastao od antroponima, tj. izravnim stavljanjem antroponima u toponimsku funkciju, što je česta pojava na mađarskom jezičnom području.¹⁶³ Doista, osobno ime zapisano kao Wasca javlja se u jednoj listini kralja Bele III. iz 1181.: “privilegium per notarium meum Wasca inscribi feci [...]”.¹⁶⁴ Osobno ime Vaška, doduše, nije nimalo često; čini se da je to njegovo jedino javljanje u pisanim spomenicima iz doba Arpadovića.¹⁶⁵ No, vrlo slično osobno ime, koje se moglo izgovarati otprilike Voška i Voska, zabilježeno je više puta u izvorima iz 13. stoljeća, u grafijskim inačicama Vosca, Woska i Vozka.¹⁶⁶

Još jedna zanimljiva pretpostavka koju je iznio Mažuranić glasi ovako: “Kod imena mjesta, koja potječu od pridjeva ženskoga roda, na pr. Velika, Jastrebarska, Kravarska, pomišljalo se jamačno na *vas*. Sada se govori kadšto i Jastrebarsko itd.”¹⁶⁷ U Slavoniji, osim Velike, ima i drugih ekonima takva oblika. U Požeškoj kotlini to su imena selâ Duboka, Kamenska, Poljanska, Ruševa (danas Ruševo), u zapadnoslavonskoj Posavini ime grada Novska i više selâ zvanih Subocka (Subocka kod Lipika, Stara i Nova Subocka kod Lipovljana), u Podunavlju ime sela Bapska.¹⁶⁸ Treba li u svima njima pretpostaviti kao drugi element riječ *vas*, koju se najprije podrazumijevalo i izostavljalo, pa onda s vremenom i zaboravilo?

¹⁶² Smičiklas et al., 1904–1990, sv. 2: 265, br. 250; sv. 4: 345, br. 309, 346, br. 310, 368–369, br. 327, 593, br. 512; Barbarić i Marković, 1998-: 145–146, br. 109. Usp. Dobronić, 1986.

¹⁶³ O tome v. Décsy, 1990.

¹⁶⁴ Smičiklas et al., 1904–1990, sv. 2: 177.

¹⁶⁵ Fehértói, 2004: 795, s. v. Vasca.

¹⁶⁶ Fehértói, 2004: 829, s. v. Voska.

¹⁶⁷ Mažuranić, 1975, sv. 2: 1544.

¹⁶⁸ Ima, dakako, u Slavoniji i drugih ekonima što bi se mogli razmatrati s obzirom na gornje pitanje: Gradiška, Bijela, Cerna, Svilna, Selna, Sapna itd.

Pogledajmo ukratko svaki od navedenih slučajeva. Velika pod Papukom u srednjem je vijeku razmjerno važno naselje čije se ime redovito bilježi kao Velike (Welyke i sl.); iznimka su samo dva najstarija izvora iz 13. stoljeća, koji ondje bilježe posjed zvan Velika (terra Welica, ad Welicam, de Welica) i također “vodu Veliku” (aqua Welika).¹⁶⁹ U osmanskome popisu iz 1579. tu stoji “varoš Velika”.¹⁷⁰ Duboka (kod Čaglina) zabilježena je u 15. stoljeću u obliku Doboka, i to samo u sklopu dvaju složenih mađarskih ekonomija Felsődoboka i Alsódoboka.¹⁷¹ U osmanskome popisu iz 1579. tomu odgovaraju sela Gornja i Dolnja Duboka u nahiji Kutjevo.¹⁷² Mađarski toponomastičari drže da je toponim Doboka (koji se javlja i drugdje na mađarskom jezičnom prostoru) načinjen od istovjetnoga osobnog imena, koje je kao takvo poznato iz srednjovjekovnih dokumenata.¹⁷³ Ako je tako i u ovom slučaju, očito je to mađarsko ime u 16. stoljeću interpretirano kao fonetski najbliža slavenska riječ i zamijenjeno njome. No, moguće je i da je mađarsko Doboka samo fonetska adaptacija izvorno slavenskoga imena Duboka, koje se, kao i u slučaju Velike, prvotno moglo odnositi i na nekakvu tamošnju “vodu”. Selo Ruševa u srednjem se vijeku nazivalo Hruševa i Hrušova, uz mađarske glasovne prilagodbe kao Horsova i slično.¹⁷⁴ To je selo poslije dalo ime osmanskoj nahiji koju bilježe popisi Požeškog sandžaka iz 1540., 1545. i 1561. pod imenom nahija Hruševa i nahija Kruševa.¹⁷⁵ U habsburškom popisu iz 1702. popisano je kao pagus Hruseva.¹⁷⁶ Znalac tamošnje topografije i lokalne povijesti Josip Buturac inzistirao je ne samo na ženskom obliku imena (“tako je [= Ruševu] pišu svi srednjovjekovni dokumenti, a narod zove sve do danas”) nasuprot službeno usvojenom srednjem rodu, nego i na određenoj etimologiji toga ekonomija koju je izvodio iz nekih načina njegova pisanja u srednjovjekovnim vrelima: “... što bi moglo značiti, da ju je narod najprije zvao Kruševa odn. Krušna vas, a kasnije – tek u XVII. st. – Ruševa.”¹⁷⁷ Zapravo, ekonom Hruševa nije povezan s ime-

¹⁶⁹ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 394 i 398, s. v. Velike; Andrić, 2009: 70–72.

¹⁷⁰ Hafizović, 2001: 57.

¹⁷¹ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 405, s. v. Doboka.

¹⁷² Hafizović, 2001: 81.

¹⁷³ Kiss, 1997, sv. 1: 528, s. v. Görconsyodoboka; sv. 2: 590–591, s. v. Szolnok-Doboka vármegye.

¹⁷⁴ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 411, s. v. Hrusova; Engel (u pripremi), s. v. Hrusova (Horsova).

¹⁷⁵ Moačanin, 1997: 136, 174, 281.

¹⁷⁶ Smičiklas, 1891, sv. 2: 191–192.

¹⁷⁷ Buturac, 1963: 14–15.

nicom kruh, nego s onom hruš(k)a ‘kruška’ (u Slavoniji se i danas može čuti ruška < hruška).¹⁷⁸

Nasuprot tim trima imenima, imena Poljanska i Kamenska nešto su mlađe tvorbe, iako i one imaju srednjovjekovne korijene. Selo Poljanska kod Stražemana u srednjem se vijeku zvalo Poljanci, spadalo je na utvrdu Kamengrad i u njemu je u ranom 16. stoljeću stajao franjevački samostan.¹⁷⁹ U turskom popisu iz 1579. popisano je u Orljavačkoj nahiji kao “selo Poljanci (ili Poljanica), drugim imenom Poljanska”.¹⁸⁰ Pod imenom Poljanska bilježe ga i crkveni izvještaji i habsburški popisi iz 17. i 18. stoljeća. Do preoblike imena došlo je, dakle, tijekom 16. stoljeća kada je riječ vas na području turske Slavonije dobro poznata, pa se može pretpostaviti da je novo ime u punom opsegu zaista glasilo Poljanska (Vas), samo što se potonju riječ kao zališnu izostavljalo. Ime Kamenska za selo na gornjoj Orljavi još je mlađeg postanka. Habsburški popis iz 1702. u toj okolici bilježi sedam zaselaka “koji zajedno tvore jedno selo”, ali među njima još nema Kamenske.¹⁸¹ Ime Kamenska nosio je tada potok koji se danas zove Brzaja, lijevi pritok Orljave koji je takvo ime dobio prema srednjovjekovnoj i potom turskoj utvrdi Kamengrad na Papuku. U srednjem vijeku potok se zvao Crkvenik, a utvrda se u latinskim vrelima spominjala uvijek pod mađarskim imenom Kóvár (isto značnicom hrvatskoga Kamengrad).¹⁸² Budući da se selo Kamenska smjestilo na samu utoku Crkvenika/Kamenske/Brzaje u Orljavu i budući da je ono nastalo u poslijeturskom dobu kada riječi vas više nema u živoj uporabi, treba zaključiti da ekonim Kamenska u tom slučaju ne možemo tumačiti kao sažetu inačicu izvornoga *Kamenska Vas, nego kao prijenos hidronima Kamenska (rijeka) na novostvoreno naselje.

Novovjekovna je tvorba i ime Kutjevo, koja je isprva glasila Kutjeva pa je povijesni razvoj tog imena donekle analogan gore razmotrenoj mijeni Hruševa > Ruševo. O tome je Buturac zapisao: “Kao što se Ruševa ili Kruševa sastoji od riječi kruh i vas, tako se Kutjevo sastoji od riječi kut i vas.

¹⁷⁸ Usp. Skok, 1971–1974, sv. 2: 215–216, s. v. kruška.

¹⁷⁹ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 422, s. v. Polyancz; Andrić, 2010: 87–89.

¹⁸⁰ Hafizović, 2001: 95; Moačanin, 1997: 492.

¹⁸¹ Latinski naslov toga odjeljka u popisu glasi: “Villae sequentes Szaszia, Sehovchy, Stresevicza, Ahmatovchy, Bogdasichy, Kachunicza et Mihacsy pagum unum constituentes” (Smičiklas, 1891, sv. 2: 232). To su današnji zaseoci Sažije, Kamenski Šeovci, Striježevica, Amatovci, Bogdašić i Mijači (Kačunica je nestala).

¹⁸² Opširnije o tome u Andrić, 2009: 57–59.

[...] Mjesni naziv Kutjeva najviše odgovara i tradiciji i današnjem narodnom govoru, kao i Ruševa (a ne Ruševo!)¹⁸³ U stvari, etimologija imena Kutjevo vrlo je nejasna, jer je ime toga važnog naselja s cistercitskom opatijom u brojnim srednjovjekovnim izvorima zapisivano najčešće kao Gotho i nešto manje često Gothow. Oba oblika odražavaju mađarski izgovor koji se danas bilježi Gotó.¹⁸⁴ Oblik blizak današnjem pojavljuje se u osmansko doba, pa se tako u popisu iz 1540. spominje pusto “selo Kutheva”, a u popisu iz 1579. “varoš Kutheva”, središte istoimene nahije.¹⁸⁵ Habsburški popisi iz 1698. i 1702. pišu “pagus Kutieva / Kutyeva”.¹⁸⁶ Ne može se, dakle, isključiti mogućnost da se uz to ime – po obliku posvojni pridjev ženskog roda – u 16. i 17. stoljeću zaista pomišljala kao dopuna imenica vas, kao što je vjerovao Buturac.

Selo Subocka pokraj Lipika, kao i sela Stara i Nova Subocka blizu Lipovljana, u krajnjem jugozapadnom kutu novovjeke Slavonije, u svojem imenu čuvaju trag srednjovjekovnog trgovišta Szombathely, u latinskim vrelima zapisanog i kao oppidum Sabaria.¹⁸⁷ Tu se u 15. i 16. stoljeću nalazila i istoimena utvrda, koja je 1539. zabilježena pod hrvatskim imenom Szoboczky.¹⁸⁸ Osmanski porezni popisi Pakračkog ili Cerničkog sandžaka, kojem je to područje pripadalo, zasad još nisu objavljeni pa nemamo u rukama tu važnu kariku povijesti tamošnje toponimije. Iz 1698. potječe habsburški popis kotara Subocka (districtus Szuboczka), a u kotaru Kraljeve Velike popisano je selo Subocka (pagus Szoboczka).¹⁸⁹ Popisom Male Vlačke iz 1702. pak, obuhvaćena su sela zvana Subocka (pagus Szubochka) i Subocki Grad (pagus Szobochki Grad); uz potonje su se nalazile ruševine stare utvrde.¹⁹⁰ Naselje Subocki Grad odgovara današnjim zaseocima Brezovac, Popovac i Bair, a Subocka o kojoj je tu riječ ona je kod Lipika. Ta se Subocka u habsburškim tajnim zemljovidima iz kasnijeg 18. stoljeća naziva Vlačka Subocka (Dorf Vallachisch Subotska), za razliku od mlađe Hrvatske Subocke (Dorf Croatisch Subotska), kojoj odgovara današnja Stara Subocka

¹⁸³ Buturac, 1963: 18.

¹⁸⁴ Andrić, 2009: 90–93; Andrić, 2010: 112–123.

¹⁸⁵ Moačanin, 1997: 141; Hafizović, 2001: 78–79.

¹⁸⁶ Mažuran, 1988: 299; Smičiklas, 1891, sv. 2: 158.

¹⁸⁷ Csánki, 1893: 38; Adamček, 1980: 173.

¹⁸⁸ Engel, 1996, sv. 1: 434, s. v. Szombathely; Andrić, 2005: 101.

¹⁸⁹ Mažuran, 1988: 501, 545.

¹⁹⁰ Smičiklas, 1891, sv. 2: 259, 262.

kod Lipovljana.¹⁹¹ Važno je još istaknuti da kroz cijelo to područje, usporredno s većom Pakrom, protječe potok Subocka, koji počinje južno od Lipika i završava kod Jasenovca gdje se spaja s rukavcima Save. Iz svega slijedi da se barem jedno selo zvano Subocka, a možda i oba, pojavilo pod takvim imenom u razdoblju turske vladavine, ali se ne može pouzdano znati stoji li u osnovi toga imena tvorba Subotska (vas), po uzoru na onu Subotski grad, ili je posrijedi prijenos hidronima Subotska (rijeka) na naselja koja leže oko dotičnog vodotoka.

Vrlo je slična i problematika vezana uz ime današnjeg grada Novske u istom kraju. Njegov je kasnosrednjovjekovni korijen utvrda Újvár ili Szen-cseújvár (čemu bi odgovaralo hrv. *Svetački Novigrad).¹⁹² Habsburški popis kotara Kraljeva Velika iz 1698. popisuje selo Novsko (pagus Novszko), čije ime drugdje navodi u obliku Novszka, Novska; spomenuti tajni zemljovid iz kasnijeg 18. stoljeća opisuje selo Novsku (Dorf Novska).¹⁹³ I kroz to je selo protjecao i danas protječe potok Novska, tako da je – osobito dok nema objavljenih osmanskih poreznih popisa – nemoguće pouzdano utvrditi kako je to naselje dobilo ime što ga i danas nosi: kao pridjev izveden izravno od imena utvrde *Novi i prvotno stavljen ispred pomišljene imenice ženskog roda vas (otud Novi > Novska); ili pak kao gotovi poimeničeni pridjev prenesen iz imena vodotoka (“rijeke”) u ime naselja.

Selo Bapska kod Iloka zvalo se u srednjem vijeku Babafalva (‘babino selo’).¹⁹⁴ Riječ baba ili bába posuđenica je iz slavenskih jezika u starom mađarskom, sa značenjima ‘starica; babica (primalja); vještica’.¹⁹⁵ Osmanski popis nastao oko 1570. bilježi to mjesto kao “selo Babiska” u Iločkoj nahiji.¹⁹⁶ U talijanskim i latinskim jezikom pisanim izvještajima katoličkih misionara i drugih crkvenih ljudi iz 17. stoljeća Bapska se javlja mnogo puta, kao Babsca, Babscha i Bapska.¹⁹⁷ Sve to upućuje na vjerojatnu mogućnost da je staro mađarsko Babafalva u 16. stoljeću bilo zamijenjeno svojom hrvatskom istoznačnicom *Bapska Vas, odnosno u skraćenom obliku Bapska.

¹⁹¹ *Hrvatska na tajnim*, 1999, sv. 1: 45 i 54.

¹⁹² Usp. Pálffy, 2011: 188; Andrić, 2005: 101.

¹⁹³ Mažuran, 1988: 539, 543, 544-545; *Hrvatska na tajnim*, 1999, sv. 1: 45-47.

¹⁹⁴ Engel (u pripremi), s. v. Babafalva.

¹⁹⁵ Szamota, 1984: col. 41, s. v. bába.

¹⁹⁶ McGowan, 1983: 54.

¹⁹⁷ Dević, 2000: 137, 466, 538-541, 552, 562, 595, 685.

Među ekonime koji su poimeničeni pridjevi izvedeni od starijih toponima spada i ime sela Koška u slavonskoj Podravini. Njegov je korijen mađarski toponim Kos (ili Kós, ili Kas) koji je prvi put zabilježen još 1228. Na zemljištu toga imena postojala je u 14. stoljeću utvrda zvana Kosvár (u latinskim izvorima Kasuar, Kaswar).¹⁹⁸ Toponim Kós smatra se izvorno osobnim imenom što je stavljeno u toponimsku funkciju; jedno mjesto takva imena nalazi se i u Slovačkoj (danas Koš u Trenčinskom okrugu).¹⁹⁹ Osmanški popis Požeškog sandžaka iz 1579. bilježi “varoš Košku” u istoimenoj nahiji. Zanimljivo je da je u toj nahiji u istom popisu zabilježeno čak pet toponima koji sadrže riječ vas (tri sela i dvije mezre-pustoseline).²⁰⁰ U misijskim izvještajima iz 17. stoljeća spominje se župa Koška (Koska seu Coska; Coscha), a u habsburškom popisu iz 1702. popisano je selo Koška (pagus Koska) u sklopu vlastelinstva Karaševo.²⁰¹ Kada se sve to promotri, i u tom se slučaju dosta uvjerljivim čini tumačenje da je ime Koška, poimeničeni pridjev izveden od starog toponima Koš (> Koš-ska), zadržano od cjelovitoga složenog imena koje je izvorno glasilo *Koška Vas.

Toponimi čiju smo povijest ukratko razmotrili mahom su (ili danas izgledaju kao) poimeničeni pridjevi ženskog roda, manjim dijelom opisni (Velika, Duboka), a većim dijelom posvojni sa sufiksima -eva/-ova i -ska. Samo smo načeli istraživanje koje bi trebalo pokazati koja je prvobitna (ili samo pomišljena) imenica ženskog roda stajala pokraj tih pridjeva. U nekim je slučajevima doista vrlo izgledno da je to bila imenica vas (npr. u slučaju Bapske, zacijelo i Koške i Poljanske), ali se mora konstatirati da nema izvorne dokumentacije koja bi to nedvojbeno dokazala. U drugim je slučajevima (npr. Kamenska, Subocka, Novska) izglednije da se radi o preuzimanju hidronima u kojima je pomišljena imenica ženskog roda vjerojatno bila rijeka. Možda je jedna indicija u prilog pretpostavci da se uz takve toponime podrazumijevala riječ vas i ova činjenica: odumiranje riječi vas i njezin nestanak iz žive uporabe te istodobni uspon riječi selo, koja je preuzela njeno značenje i na koncu je posve potisnula, slijedila je nakon nekog vremena pojava tendencije da se takvi toponimi iz ženskog roda (rod imenice *vas*) prebace u srednji rod (rod imenice *selo*). Tako je ime Kutjeva postalo Kutjevo, a Hru-

¹⁹⁸ Csánki, 1890–1913, sv. 2: 455–456, s. v. Kos-vár, i 498, s. v. Kos; Engel (u pripremi), sv. 1 347, s. v. Kosvár.

¹⁹⁹ Kiss, 1997, sv. 1: 783, s. v. Kós.

²⁰⁰ Hafizović, 2001: 189–193.

²⁰¹ Smičiklas, 1891, sv. 2: 11, 123; Dević, 2005: 184.

ševa Ruševo. Tako je valjda, na južnoj međi Slavonije, i Brčka postala Brčko. I Kamenska se kadšto preinačuje u Kamensko, ali se stari oblik tu zasad pokazao žilavijim. No, to ipak nije općenita tendencija. Nema naznaka da se takvoj promjeni nastoje podvrgnuti i ekonimi kao Velika, Duboka ili Bijela (kod Daruvara). Baš kao ni, daleko od Slavonije, ekonimi kao što su Makarska ili Malinska. Pitanje je u svojoj ukupnosti očito složenije nego što ga se ovdje uspjelo postaviti, a put do njegova rješenja zahtijevat će produbljenije i sveobuhvatnije istraživanje od ovoga.

Na kraju ćemo se još osvrnuti na dva dosad nespomenuta slavonska toponimijska primjera, životno bliska znanstveniku kojem je ovaj rad posvećen, a i njegovom autoru. Riječ je o konimima Strizivojna i Kraljeva. Prvo ime danas nosi selo u južnoj Đakovštini, a drugo najzapadniji dio toga sela. Ni jednom ni drugom nije se našlo spomena u srednjovjekovnoj pisanoj građi. Oboje je prvi put zabilježeno u doba turske vlasti, i to u zasad neobjavljenom osmanskome detaljnom poreznom popisu Požeškog sandžaka koji se datira u razdoblje 1561. – 1565. i koji je u svojem povijesnotopografskom istraživanju kao pomoćno komparativno vrelo koristio Pál Engel.²⁰² U tom su popisu oba spomenuta mjesta zapisana kao mezre ili pustoseline i nisu bila međusobno povezana; štoviše, dijelila ih je granica između dvije susjedne nahije, Dragotinske i Prikraja. Kraljeva je navedena u nahiji Prikraj kao mezra koju obrađuju žitelji sela Kabovci, a Strizivojna u Dragotinskoj nahiji kao mezra pokraj sela Mikinci.²⁰³ U popisu Požeškog sandžaka iz 1579. Kraljeva se ne spominje, a u Dragotinskoj nahiji popisano je “selo Mikinci s mahalom Striževina”.²⁰⁴ Poslije sloma turske vlasti u ovim krajevima, habsburški popis đakovačkog kotara iz 1702. posvećuje sadržajan odjeljak selu Strizivojni ili Striživojni (pagus Sztrivoina). Tu se između ostalog kaže da žitelji imaju, na pola sata puta izvan sela, ruševnu drvenu crkvu koju zovu Kraljova (“quam ecclesiam appellat Krallyova”) i da se ne sjećaju da je ikada uz tu crkvu stajalo selo.²⁰⁵ U prijevodu biskupa Bakića

²⁰² To je tzv. Tapu tahrir defter br. 351 iz glavnog osmanskog arhiva u Istanbulu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Kratko o njemu v. u Močanin, 1997: 21-22.

²⁰³ Engel (u pripremi), s. v. [Kraljeva] i [Strizivojna]. Kraljevu Engel ne pokušava ubicirati, a za s njom povezane Kabovce kaže, prilično široko, da se nalaze “u kraju između Donjih Andrijevaca i Budrovaca”.

²⁰⁴ Hafizović, 2001: 213.

²⁰⁵ Mažuran, 1966: 97.

²⁰⁶ Smičiklas, 1891, sv. 2: 310–311.

iz 1725. to je “selo Striživojna” i njegova “crkva zvana Kraljeva”.²⁰⁶ U jednom njemačkom dokumentu iz 1738. spominje se Gyuro Debelitsch von Strisivojna.²⁰⁷ Takav oblik imena sela nalazimo i u vizitacijama đakovačkih biskupa iz 1751. (Strisivojna) te iz 1776. i 1812. (Strisivojna, Strizivojna).²⁰⁸ U habsburškom tajnom zemljovidu iz kasnog 18. stoljeća, pak, opisano je i na karti prikazano “selo Strizivonje” (Dorf Strisivonje).²⁰⁹ Unatoč određenoj nestabilnosti imena, koja izvan službene i standardizirane komunikacije traje sve do danas,²¹⁰ po svemu se čini da je osnovni i izvorni oblik glasio Strizivojna, s mogućom starom inačicom Striživojna. Toponim Kraljeva bilježe mnogo rjeđi izvori. Spominje ga vizitacija đakovačkog biskupa iz 1776. Tu je zapisano da se, na povratku iz župe Vrpolje (na koju je spadala filijalna crkva u Strizivojni) u svoje sjedište Đakovo, biskup zaustavio na groblju “pučki zvanom Kraljevo, naime prema kapeli sv. Stjepana Kralja, koja se nalazi u njemu”.²¹¹ Oko te ruševne i skromne grobljanske kapele okuplja se veliko mnoštvo vjernika na blagdan sv. Stjepana Kralja, a uz to je biskup primijetio i osudio običaj da se na grobove polažu debla stabala poput grobnih kamenova. U vizitacijskom izvještaju iz 1833. toponim Kraljevo više se ne veže izričito uz groblje, nego je očito prenesen na cijelo okolno zemljište, pa se tako kaže da se groblje u župi Vrpolje nalazi ad Kraljevo, kao što se i jedna župnikova livada nalazi ad Kraljevo.²¹² Danas je Kraljevo najzapadniji dio Strizivojne, pokraj groblja koje je još uvijek zajedničko Strizivojni i susjednom Vrpolju. U međuvremenu je crkvi na groblju promijenjen patroninij pa je ime Kraljevo postalo povijesno neprozirno.²¹³

Kod toga potonjeg toponima opaža se, dakle, tipična promjena roda Kraljeva > Kraljevo kakvu smo već zapazili u drugim primjerima (iako treba dodati da se još i u kasnom 20. stoljeću u strizivojnskom govoru moglo primijetiti kolebanje u tom pogledu). Prema tumačenju s početka 18. stoljeća, ime (poimeničeni pridjev) Kraljeva odnosilo se zapravo na tamošnju crkvu.

²⁰⁷ Mažuran, 1970: 39.

²⁰⁸ Sršan, 2011: 4, 72, 118, 122, 124, 132.

²⁰⁹ *Hrvatska na tajnim*, 1999, sv. 2: 103–104 i karta-sekcija 16.

²¹⁰ Još i potkraj 20. stoljeća mogao se od starijih ljudi čuti imenski oblik Strezivonje. Ponekad je to bilo izgovoreno napola u šali, ponekad uz pojašnjenje da su tako Strizivojnu zvali u nekim susjednim selima.

²¹¹ “ad coemeterium... vulgo dictum Kraljevo, a capella videlicet s. Regis Stephani, quae in eodem habetur.” (Sršan, 2011: 74)

²¹² Sršan, 2011: 658, 660, 666.

²¹³ Andrić, 1998: 38–39.

Takav se naziv tumači u vizitacijskom izvješću iz kasnijeg 18. stoljeća, koje otkriva da je ta crkva posvećena sv. Stjepanu Kralju i da se uz nju na blagdan toga sveca (20. kolovoza) događa veliko proštenje i pučko slavlje. Poslije se ime Kraljeva prenijelo na groblje uz crkvu i pritom promijenilo rod (ženski > srednji), i naposljetku se takvo proširilo na cijelo okolno zemljište. No, pitanje je je li to cjelovita i zaokružena povijest toga toponima od njegova začetka (posveta crkve) do danas (dio sela). Ako se mezra Kraljeva zapisana u turskom popisu iz 16. stoljeća doista odnosi na taj isti lokalitet, a povijesnotopografski okviri na to upućuju kao na vrlo vjerojatno, počeci toga toponima mogli bi biti davniji i ponešto nejasniji. Mezri je očito prethodilo selo istog imena, a njegovo ime Kraljeva moglo je nastati na dva načina: poimeničenjem pridjeva iz prvobitnog složenog imena *Kraljeva Vas; ili prijenosom imena *Kraljeva crkva u skraćenom obliku (Kraljeva) na selo kojem je crkva pripadala. Promatraju li se samo dokumenti iz 18. stoljeća, potonja mogućnost izgleda vjerojatnije. No, nedavno objavljeno vizitacijsko izvješće beogradskog biskupa fra Mateja Benlića, iz vremena turske vladavine u Slavoniji, baca na to pitanje drukčije svjetlo. Naime, taj je biskup 1652. pohodio župu Dragotin i u njoj zatekao tri crkve, sv. Marka, sv. Ivana Krstitelja u Kraljevi (“chiesa di San Giovanni Baptista in Kraglieva”) i sv. Blaža u Trnavi.²¹⁴ To bi značilo da ugarski sveti Stjepan Kralj nije bio prvotni patrocinijske crkve u Kraljevi, nego je kao takav uveden tek u 18. stoljeću, očito na temelju toponima koji je na početku 18. stoljeća bio sveden na samu crkvu. Tako se ipak kao posve izgledna otvara mogućnost da je Kraljeva prvotno bila *Kraljeva Vas. “Kralj” u tom toponimu nije nužno morao biti ugarski Sveti Stjepan iz posvete crkve; mogla je to biti i neka za mjesto važna osoba s nadimkom Kralj, a ne treba sasvim isključiti ni povijesnu vezu s kojim stvarnim kraljem (ugarsko-hrvatskim, a na tom zemljištu možda i bosanskim). U svakom bi slučaju ime Kraljeva (Vas) bila izravna hrvatska paralela dobro poznatom i relativno čestom mađarskom toponimu Királyfalva.²¹⁵

Kao i Kraljeva, neobični toponim Strizivojna gotovo sigurno ima korijen u srednjem vijeku, budući da mu turski popis iz 16. stoljeća nositelja bilježi kao mezru ili pustoselinu. O postanku toga toponima pisalo se u ne-

²¹⁴ Dević, 2005: 166.

²¹⁵ Usp. Kiss, 1997, sv. 1: 732, s. v. Királyfalva, gdje se na primjeru sela Königsdorf (mađ. Királyfalva, slov. Kraljevci) u austrijskom Gradišću upravo pokazuje nastanak takva toponima na temelju osobnog nadimka.

koliko navrata bez konačno uvjerljiva odgovora na pitanje o njegovoj etimologiji. Ovdje će se izložiti argumenti za mišljenje da je sadašnji oblik toga imena u osnovi poimeničeni posvojni pridjev zadržan iz izvorno složenoga toponima *Strizivojna Vas.

Pogledajmo najprije dosadašnje priloge o toj maloj toponomastičkoj zagonetki. Može ih se okvirno podijeliti na predznanstvene i znanstvene. Teškoća je u tome što prvi gotovo da i nisu ostavili pisana traga, iako još i danas kolaju u mjesnoj sredini kao posvuda uobičajeni pokušaji da se pronikne u postanak i značenje imena rodnoga ili zavičajnoga sela. O tim je pokušajima pučke etimologije Stjepan Damjanović pribilježio svojedobno ovo:

Predaja je govorila da je u našem selu stolovao Strizi-beg, a druga opet da je on stolovao u Đakovu, a njegova vojska bila na području našega sela. To bi značilo da je selo dobilo ime u tursko doba, a budući da je ono starije od toga vremena, moralo se prije drukčije zvati. Moglo bi se i ovako kombinirati: s obzirom da 'strizi' nosi u sebi značenje 'čuvati, paziti', a 'vojna' možemo shvatiti kao 'vojska', Strizivojna bi mogla značiti isto što i 'stražarnica', tj. mjesto gdje se čuvala straža. Ako bismo se htjeli našaliti, mogli bismo ime našega sela objasniti ovako: 'strizi' znači 'čuvaj, pazi', a 'vojno' u starohrvatskom znači 'suprug'. Strizivojna bi značila mjesto u kojem su supruge osobito pažljive prema supruzima, ili pak mjesto u kojem su supruzi osobito skloni porocima pa na njih treba pripaziti.²¹⁶

O istom je sklopu narodnoga "imenoslovlja" i autor ovog rada, u istome lokalnopovijesnom zborniku, napisao sljedeće:

O postanku i značenju imena Strizivojna izneseni su prijedlozi koji spadaju u područje pučkog etimologiziranja: govori se tako o Strizi-begovoj vojni, o ostrizenoj vojsci, o striženju vune, o vojničkim stražama, itd. Pritom bi jedino priča o Strizi-begu (koji nije postojao) mogla sadržavati zrnce stvarnosti: ona naime kao da čuva uspomenu na osobu po kojoj je selo dobilo ime, samo što se ta osoba nije zvala Strizi-beg, nego po svemu sudeći Strizivoj.²¹⁷

Pučko razmišljanje, prema tome, ovaj ekonim u pravilu vidi kao dvo-dijelan, tj. složen od dvije riječi, pa se onda dovija tome koje su to dvije riječi i što bi mogle značiti svaka za sebe i uzete zajedno. Po tome bi shvaćanju ime Strizivojna išlo u red složenih ekonima u kojima je barem jedna sastavnica imenica, kao što je to u imenima Suhodol, Šarengrad, Vrpolje (<

²¹⁶ Damjanović, 1998: 24.

²¹⁷ Andrić, 1998: 30.

Vrhopolje)... Najsličnije bi, na tom tragu, bilo ime sela Strizirep u zaleđu Splita. Sa znanstvenijeg gledišta, ta je mogućnost ipak malo vjerojatna jer se u slavonskoj hrvatskoj toponimiji općenito rijetko nailazi na uporabu složenih imena, a pogotovo su rijetke takve složenice u kojima nijedan od elemenata nije koja od tipičnih toponimskih imenica (kao polje, grad, dol...). Ime Strizivojna, prema tome, ipak neće biti načinjeno od pridjeva i imenica ili glagola i imenice, kako se to uglavnom čini pučkim etimologičarima.

Na pravo rješenje problema upućuje dobro zasvjedočeno postojanje staroga slavenskoga imena Strizivoj (ili Strezivoj), s kojim ekonim Strizivojna mora stajati u vezi, odnosno od kojeg mora biti da je na neki način izveden. Tako se u velikom Akademijinom *Rječniku* o tvorbi toga imena kaže samo ovoliko: “Od Strêzivoj-na”.²¹⁸

Od sigurne veze antroponima Strezivoj/Strizivoj i ekonima Strizivojna pošao je i onomastičar Mate Šimundić, koji o tvorbi potonjega oblika dodaje ovo:

Ekonim je nastao od staroga imena Strizivoj < Strizivoj (...) Strezivoj je naslijeđen iz praslavenskoga. Složen je od imperativa *strezi*, strešti – čuvati, paziti, i *vojú* – vojnik. U nas je od im. *voj-* izveden *vojno* – muž, suprug. U nazivu Strizivojna zadnji o > a analogijom prema *vojna* – rat.²¹⁹

Ako ga dobro razumijemo, Šimundićevo bi tumačenje značilo da je ime sela izvorno glasilo *Strizivojno (u čemu bi se antroponim Strizivoj preklapio sa starim apelativom *vojno*), a to bi poslije, valjda kada je riječ *vojno* pala u zaborav, bilo preinačeno u sadašnju inačicu. No, za prvotni oblik *Strizivojno nema dokumentarnih potvrda, a nije jasno ni zašto bi se pri tvorbi imena mjesta trebalo pribjeći upravo sažimanju ili haplogogiji dvije riječi Strizivoj + *vojno* > Strizivojno.

Nešto je drukčije Šimundića razumio Stjepan Damjanović, koji se na njegova razmišljanja nadovezuje ovako:

Iz takvoga bi objašnjenja izlazilo da je ime Strizivojna zapravo pridjev, koji bi imao isto značenje kao *Strizivojeva* (npr. zemlja). Strizivojna je dakle izvedena po formuli Strizivoj + na, kao što je npr. Koritna izvedena po istoj formuli Korit(o) + na ili Koprivna: kopriv(a) + na. Strizivojna znači područje koje pripada Strizivoju.²²⁰

²¹⁸ *Rječnik*, 1880–1976, dio 14: 747, s. v. Strizivojna.

²¹⁹ Šimundić, 1995: 169, s. v. Strizivojna.

²²⁰ Damjanović, 1998: 23.

Donekle slično o tome je onomad sudio i autor ovoga rada:

Toponim Strizivojna izveden je od osobnog imena Strizivoj na jednak način kako se od riječi *boj* izvodi *bojna*. Strizivoj je ikavska varijanta starog hrvatskog imena Strizivoj, koje se relativno često susreće u slavonskim srednjovjekovnim ispravama, i to u ekavskom obliku Strezivoj: tako naprimjer *Nicolaus filius Ztrezyvoy de Podkrisya* iz godine 1459, ili *Andreas filius Ztreziuooy, castellanus Maioris Kemluk* iz 1404. godine.²²¹

Akademijin *Rječnik* i Stjepan Damjanović slažu se u tome da je naš ekonim načinjen dodavanjem sufiksa -na antroponimu Strizivoj. To je sufiks -(a)n, -na, -no, pomoću kojeg se tvore pridjevi najčešće dodavanjem na imeničke osnove, kao u primjerima: bijesan, blatan, mastan, oblačan, pame-tan itd.²²² Da budemo bliže obliku našeg ekonima, možemo navesti sljedeće istovrsne primjere: bojna (npr. kaciga), gnojna (npr. rana), lojna (npr. žlijez-da), strojna (npr. obrada), znojna (npr. košulja). Takvim se pridjevima izriče svojstvo, a ne pripadanje. Zato je malo vjerojatno da bi se ono što pripada Strizivoju, “na primjer zemlja”, opisalo izvedenim oblikom Strizivoj-no ili Strizivoj-na (to jest, zapravo, “strizivojno” ili “strizivojna”). Takva bi se zemlja morala opisati posvojnim oblicima Strizivojeva ili Strizivojina. Strizivojna je tako, upravo kao što misli Stjepan Damjanović, zaista isto što i Strizivojeva. To je posvojno značenje u njoj iskazano pridjevskim sufiksom -ina (ž. r. od -in). Zapisi Sztrisivoina iz 1702. i Strisivoina iz 1738. odražavaju možda još uvijek izvorni izgovor toga poimeničenog pridjeva, Strizivojina. Poslije je to prešlo u izgovorno jedva različit, ali za nijansu ipak jednostavniji oblik Strizivojna, čemu je zacijelo pripomogla i usporednost s imenicom vojna, kao što je pretpostavio Šimundić. Tako se od izvornoga posvojnog pridjeva, isprva samo poimeničenoga, naposljetku došlo do oblika koji se doživljuje kao složena imenica. Glasovna je promjena ipak toliko neznatna da se izgovoreno ime Strizivojna može bez teškoća opet doživjeti kao posvojni pridjev, samo se treba dosjetiti te mogućnosti.

U današnjem bi hrvatskom standardu taj posvojni pridjev glasio Strizivojeva, a ne Strizivojina. Posvojni sufiks -in, -ina, -ino dodaje se u pravilu osnovama imenica ženskog roda i onih imenica muškog roda koje završavaju na -a. Primjeri za potonje su: čiča > čičin, mladoženja > mladoženjin, ubojica > ubojičin, vladika > vladičin, vojvoda > vojvodin, itd.²²³ I neke imenice

²²¹ Andrić, 1998: 30.

²²² Maretić, 1963: 369.

²²³ Maretić, 1963: 372–373.

muškog roda koje završavaju na -o tako izvode posvojni pridjev: čiko > čikin, ujo > ujin, dado (=otac) > dadin, striko > strikin, itd. Isto vrijedi i za neka muška imena koja završavaju na -o: Ivo > Ivin, Pavo > Pavin, Mato > Matin, Đuro > Đurin; otud onda isto i kod stranih imena, npr. Bruno > Brunin, a bilo je uobičajeno i Hugo > Hugin (danas samo Hugov). To ipak ne mora značiti da je osobno ime u našem slučaju glasilo Strizivoja ili Strizivojo, a ne Strizivoj. Nestandardna uporaba posvojnog sufiksa -in(a) bila je i još je uvijek karakteristična za neke regionalne i lokalne govore, među njima i slavonske. Maretić spominje i oblik očin (uz standardno očev) < otac. Selo Djedina Rijeka na Dilj-gori prije se nazivalo Djedina Rika, a još ranije, u srednjem vijeku, Dedina Reka; posvojni pridjev nije nikada glasilo Djedova.²²⁴

Vjerujem da smo dosad pokazali da se ime *Strizivojina (Vas) može bez jezičnih teškoća smatrati ishodištem današnjeg oblika Strizivojna. Takav se razvoj ipak ne može uzeti kao gotova stvar, jedno stoga što nema dokumentarne potvrde za pretpostavljenu polazišnu sintagmu, a drugo jer su još uvijek moguća valjana alternativna tumačenja. Osim kao poimeničeni posvojni pridjev, oblik Strizivojina može se tumačiti na još jedan način, toponomastički posve plauzibilan. To bi, naime, mogla biti imenica načinjena od antroponima Strizivoj dodavanjem sufiksa -ina. To je sufiks kojim se od imeničkih i pridjevnih osnova tvore nove imenice; vrlo je čest i ima različita značenja. U toponimskoj funkciji najčešće ga susrećemo dodana na posvojne pridjeve koji završavaju na -ov i -ev. Ti su posvojni pridjevi izvedeni od imenica koje označavaju osobe ili od osobnih imena. U prvom slučaju po toj se formuli stvaraju ponajprije apelativi kao banovina, carevina, kraljevina, djedovina, očevina. Takve riječi znače “ono što je banovo, što je carevo itd., a to može da bude ne samo zemlja nego i drugo kakvo dobro”.²²⁵ Kada je nositelj takve osobne titule ili oznake donekle određen i kada je određen predmet njegova posjedovanja na koji se riječ odnosi, takve riječi mogu postati toponimi, kao u slučajevima Hercegovina, Opatovina, Božjakovina (izvorno posjed viteških redovnika templara ili “božjaka”). Tu spada i toponim Vojvodina, koji je radi lakšeg izgovora pojednostavnjena inačica izvornoga oblika Vojvodovina (“Serbska Vojvodovina”, 1849. – 1860.).

U nekim je slučajevima temeljna imenica postala nadimkom određene osobe ili obitelji pa su otud nastali toponimi kao Pisarovina ili Britvičevina

²²⁴ Buturac, 1963: 15; Csánki, 1890–1913, sv. 2: 405, s. v. Dedina-reka.

²²⁵ Maretić, 1963: 335.

(potonje je nestalo mjesto u okolini Novske koje je u srednjem vijeku pripadalo obitelji Borotva ili Britvič).²²⁶ Od nadimka je određene osobe očito postalo i mjesno ime Vragovina (mezra kod Motičine u osmanskom popisu Požeškog sandžaka iz 1579.).²²⁷ Napokon, u nekim je toponimima ovog tipa temeljna imenica pravo osobno ime: primjer za to je Petrovina (danas su dvije, kod Jastrebarskog i u Turopolju). To je ime nosilo i jedno srednjovjekovno vlastelinstvo u kraju između Daruvara i Pakraca, a uza nj je stajala Pavlovina –tipološki istovjetni toponimi izvedeni su od imena dvojice vlastelinske braće iz obitelji Pekry, koja su ondje na dva dijela podijelila dotad cjelovito obiteljsko imanje.²²⁸ Ovamo nadalje spadaju i stari toponimi Totuševina ili Tituševina, Latkovina ili Vlatkovina, Dimičkovina ili Dmičkovina, koji su pripadali poslije nestalim naseljima u južnim dijelovima srednjovjekovne Kraljevine Slavonije.²²⁹ Među toponime izvedene od osobnog imena sa sufiksima -ov+ina spada i Moslavina. U korijenu toga toponima stoji slavensko ime koje je vjerojatno glasilo Mojslav. Toponim je prvotno u punom obliku vjerojatno glasilo *Mojslavovina, a s vremenom je pojednostavnjen u sadašnji oblik.²³⁰ Vraćajući se sada na polazište ove digresije, možemo iznijeti i pretpostavku da je toponim Strizivojna, odnosno njegov raniji oblik *Strizivojina, nastao pojednostavnjivanjem prvotnoga oblika *Strizivojevina (analogno prema Moslavina < *Mojslavovina, ili Vojvodina < Vojvodovina). To bi bio sasvim uobičajen i normalan način oblikovanja toponima na temelju antroponima.

Zasad ne raspolažemo instrumentima pomoću kojih bismo presudili i dali prednost jednom od dvaju predloženih načina nastanka imena Strizivojna. Je li ona na svojem početku bila *Strizivojina Vas (to jest, prevedeno na današnji hrvatski standard, ‘Strizivojevo selo’), ili je bila *Strizivojevina (to jest ‘zemlja koja pripada Strizivoju’)? Možda treba dati prednost zemljopisno najbližoj analogiji: ako je blizu Strizivojne stajala pustoselina Kraljeva, čije je ime svakako poimeničeni posvojni pridjev i vjerojatno sačuvani nosivi dio cjelovitoga imena *Kraljeva Vas, onda je razložno zaključiti da je i Strizivojna u svojem početku zacijelo bila Strizivojina (Vas).

²²⁶ Zapisano je 1539. i 1556. kao Britvičina (Andrić, 2005: 101; Pálffy, 2011: 188).

²²⁷ Hafizović, 2001: 313.

²²⁸ Csánki, 1893: 41.

²²⁹ Csánki, 1893: 74, 81–82; Adamček, 1980. (prema kazalu).

²³⁰ Maretić, 1963: 106; Skok, 1971–1974, sv. 2: 459, s. v. moslavka.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

- Barbarić, Josip i Jasna Marković (1998. –) *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Supplementa / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Dodaci*, sv. 1 – (Zagreb).
- Bellosztenecz, Joannes (1998.) *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium* (Zagrabiae, 1740; pretisak Zagreb).
- Dević, Antun (2000.) *Đakovačka i srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere, [sv. 1:] 17. stoljeće* (Zagreb).
- Dević, Antun (2005.) *Đakovačka i srijemska biskupija. Arhiv Kongregacije za širenje vjere – razni fondovi, 17-18. stoljeće* (Zagreb).
- Döry, F., G. Bónis, G. Érszegi i S. Teke (1989.) *Decreta regni Hungariae / Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1458–1490*. (Budapest).
- Fejér, Georgius (1829. – 1844.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 knjiga u 40 svezaka (Budae).
- Györffy, György et al. (1992.) *Diplomata Hungariae antiquissima*, sv. 1 (Budapest).
- Hafizović, Fazileta (2001.) *Popis sandžaka Požega 1579. godine* (Osijek).
- Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća, [sv. 1]: Gradiška pukovnija; [sv. 2]: Brodska pukovnija* (1999.) pripr. Alexander Buczynski, Milan Kruhek i Mirko Valentić, translit. i prev. Mica Orban Kljaić (Zagreb).
- Jambressich, Andreas (1992.) *Lexicon Latinum Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 1 (Zagreb).
- Lopašić, Radoslav (1894.) *Urbaria lingua Croatica conscripta / Hrvatski urbari*. “Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium”, sv. 5 (Zagreb).
- Mažuran, Ive (1966.) *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*. “Građa za historiju Osijeka i Slavonije”, sv. 2 (Osijek).
- Mažuran, Ive (1970.) *Rješanja Zemaljske uprave za Slavoniju 1738–1742*. “Građa za historiju Osijeka i Slavonije”, sv. 3 (Osijek).
- Mažuran, Ive (1988.) *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine* (Osijek).
- McGowan, Bruce W. (1983.) *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri* (Ankara).
- Moačanin, Nenad (1997.) *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537–1691)* (Jastrebarsko).
- P. Magister (1932.) *Gesta Hungarorum*, prir. Ladislaus Juhász (Budapest-Bononia-Lipsia).
- Pergošić, Ivanuš (2003.) *Decretum 1574. Hrvatski kajkavski editio princeps*, prir. Zvonimir Bartolić (Čakovec).
- Ritter Vitezović, Pavao (2000. – 2010.) *Lexicon Latino-Illyricum*, prir. Bojan Marotti, Zrnka Meštrović i Nada Vajs, 3 sv. (Zagreb).
- Smičiklas, Tade (1891.) *Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije*, 2 sv. (Zagreb).
- Smičiklas, Tadija et al. (1904. – 1990.) *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 2–18 (Zagreb).

- Sršan, Stjepan (2011.) *Visitationes canonicae / Kanonske vizitacije, knjiga X.: Đakovačko područje, 1751. – 1833.* (Osijek).
- Thomas Archidiaconus / Toma Arhiđakon (2003.) *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, prir. i prev. Olga Perić (Split).
- Tkalčić, Ivan (1873. – 1874.) *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis / Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije*, 2 sv. (Zagreb).
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (1889. – 1905.) *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae / Povjestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba*, 11. sv. (Zagreb).
- Vežić, Milivoj (1882.) *Urbar hrvatsko-slavonski* (Zagreb).
- Vramecz, Antol (Antun Vramec) (1990.) *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znovich szpravlena szlovenszkim iezikom*, prir. Alojz Jembrih (Varaždin, 1586.; pretisak Zagreb).
- Vrančić, Faust (1990.) *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (Venetiis, 1595.; pretisak Zagreb).
- Werbőczy, Stephen / Werbewcz, Stephanus de (2005.) *The customary law of the renowned Kingdom of Hungary: a work in three parts rendered by Stephen Werbőczy (The "Tripartitum") / Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, prir. János M. Bak, Péter Banyó i Martyn Rady (Idyllwild – Budapest).

LITERATURA

- Adamček, Josip (1980) *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća* (Zagreb).
- Andrić, Stanko (1998) *Crtice iz povijesti Strizivojne*, u: *Strizivojna – zbornik radova o 300. obljetnici prvog poznatog zapisa imena*, ur. Stanko Andrić (Strizivojna-Đakovo), str. 25–72.
- Andrić, Stanko (1999) *Čudesa svetoga Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza* (Slavonski Brod – Osijek).
- Andrić, Stanko (2005) *Benediktinski samostan svete Margarete u Bijeli*, "Tkalčić", 9: str. 9–122.
- Andrić, Stanko (2009) *Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (drugi dio)*, "Scrinia Slavonica", 9: str. 57–98.
- Andrić, Stanko (2010) *Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (treći dio)*, "Scrinia Slavonica", 10: str. 87–130.
- Barada, Miho (1957) *Starohrvatska seoska zajednica* (Zagreb).
- Bartal, Antonius (1983) *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (Lipsiae, 1901.; pretisak Budapest).
- Benvenist, Emil (2002) *Rečnik indoeuropskih ustanova. Privreda, srodstvo, društvo, vlast, pravo, religija*, prev. Aleksandar Loma (Sremski Karlovci – Novi Sad).
- Bényei, Ágnes (2003) *A -d képző a helynevekben*, "Magyar nyelvjárások", 41: str. 45–50.

- Bényei, Ágnes (2009) *Még egyszer a -d helynévképzőről*, u: *Helynévtörténeti tanulmányok*, sv. 4, ur. István Hoffmann i Valéria Tóth (Debrecen), str. 105–123.
- Berrár, Jolán i Sándor Károly (1984) *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzekek és glosszák egyesített szótára* (Budapest).
- Bjelanović, Živko (1987) *Toponimija benkovačkog kraja kao ogledalo njegove prošlosti*, u: *Benkovački kraj kroz vjekove. Zbornik radova s Naučnog skupa*, ur. Julijan Medini et al., sv. 1 (Zadar), str. 171–185.
- Blaise, Albert (1994) *Lexicon latinatis medii aevi, praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens* (Turnholt, 1975.; pretisak Turnhout).
- Bösendorfer, Josip (1910) *Crtice iz slavonske povijesti (Osijek)*.
- Brandt, Miroslav (1980) *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka* (Zagreb).
- Buturac, Josip (1963) *Naselja Požeštine u kasnom srednjem vijeku*, “Vjesnik Muzeja Požeške kotline”, 2/1: str. 9–26.
- Csánki, Dezső (1890.–1913.) *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 5 sv. (Budapest).
- Csánki, Dezső (1893) *Körösmegye a XV-ik században [Értékezések a történeti tudományok köréből]*, sv. 15, br. 12] (Budapest).
- Damjanović, Stjepan, Ivan Jurčević, Tanja Kuštović, Boris Kuzmić, Milica Lukić i Mateo Žagar (2004) *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik* (Zagreb).
- Damjanović, Stipo (1998) *Zabilješke o govoru i imenu Strizivojne*, u: *Strizivojna – zbornik radova o 300. obljetnici prvog poznatog zapisa imena*, ur. Stanko Andrić (Strizivojna-Đakovo), str. 11–24.
- Décsy, Gyula (1990) *Anthroponyms underived to settlement names: a place name type in East Central Europe*, u: *Le nom propre au carrefour des études humaines et des sciences sociales. Actes du XVIe Congrès international des sciences onomastiques, Québec, Université Laval, 16–22 août 1987*, ur. Jean-Claude Boulanger (Québec), str. 199–207.
- Divković, Mirko (1987) *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 2. izdanje (Zagreb, 1900.; pretisak Zagreb).
- Dobronić, Lelja (1986) *Vaška i kraj oko Vaške u srednjem vijeku*, u: *Virovitički zbornik 1234.-1984. – zbornik radova sa Znanstvenog skupa Virovitica u prošlosti i sadašnjosti, održanog u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice*, ur. Andre Mohorovičić (Zagreb-Virovitica), str. 181–183.
- Engel, Pál (1996) *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*, 2. sv. (Budapest).
- Engel, Pál (u pripremi) “*Valkóvármegye*” i “*Pozsegamegye*”, u: György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, sv. 5 (Budapest).
- Ernout, Alfred i Antoine Meillet (1959) *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, 4. izd. (Paris).
- Fancev, Franjo (1916) *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga*, “Rad JAZU”, 214: str. 1–112.
- Fehértói, Katalin (2004) *Árpád-kori személynévtár (1000–1301) / Onomasticon Hungaricum. Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000–1301)* (Budapest).

- Frančić, Anđela (2007) *Uvid u hrvatsku toponimiju na sjeverozapadnoj međi*, “Jezi-koslovni zapiski”, 13/1–2: str. 147–157.
- Herkov, Zlatko (1956) *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, 2 sv. (Zagreb).
- Kázmér, Miklós (1970) *A “falu” a magyar helynevekben (XIII–XIX. század)* (Budapest).
- Kejř, Jiří (2010) *Die mittelalterlichen Städte in den böhmischen Ländern: Gründung, Verfassung, Entwicklung* (Köln – Weimar – Wien).
- Kiss, Lajos (1997) *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, 2 sv. (Budapest, 1988.; *pretisak Budapest*).
- Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* (1994) gl. ur. Gyula Kristó (Budapest).
- Kostrenčić, Marko, Veljko Gortan i Zlatko Herkov (1969. – 1978.) *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae / Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije*, 2 sv. (Zagreb).
- Laszlovszky, József (1999) “Field systems in medieval Hungary”, u: ... *The man of many devices, who wandered full many ways... Festschrift in honour of János M. Bak, ur. Balázs Nagy i Marcell Sebők* (Budapest), str. 432-444.
- Maretić, Tomo (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 3. izd. prir. Mate Hraste i Pavle Rogić (Zagreb).
- Marević, Jozo (2000) *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2 sv. (Velika Gorica – Zagreb).
- Mažuranić, Vladimir (1975) *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik / Dodaci uz Prinose za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 2 sv. (Zagreb, 1908. – 1922., 1923.; *pretisak Zagreb*).
- Neumann, Tibor (2003) *Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon*, “Századok”, 137: str. 849–884.
- Neumann, Tibor (2010) *Jednousadlostný šľachtic’. K objasneniu stredovekého pojmu*, “Forum historiae”, 4/2, (http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2010/texty_2_2010/neumann.pdf).
- Niermeyer, Jan Frederik (1960) *Mediae latinitatis lexicon minus* (Leiden).
- Pálffy, Géza (2011) *Egy rendkívüli forrás a magyar politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. Az 1526 és 1556 között török kézbe került magyarországi városok, várak és kastélyok összeírása a Német-római Birodalom rendjei számára*, u: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*, ur. György Terei, Gyöngyi Kovács, György Domokos, Zsuzsa Miklós i Maxim Mordovin (Budapest), str. 177–194.
- Pavičić, Stjepan (1940) *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*, I. dio (Zagreb).
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1959. –) sv. 1 – (Beograd).
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880. – 1976.) obr. Đuro Daničić et al., 23 dijela u 97 svezaka (Zagreb).
- Robert, Paul (1988) *Le Petit Robert I: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, prir. A. Rey i J. Rey-Debove (Paris).
- Segregation, integration, assimilation: Religious and ethnic groups in the medieval towns of Central and Eastern Europe* (2009) ur. Derek Keene, Balázs Nagy i Katalin Szende (Farnham – Burlington – London).

- Skok, Petar (1971. –1974.) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 4 sv. (Zagreb).
- Strohal, Rudolf (1928.) *Neka nazivlja u starim hrvatskim listinama*, “Nastavni vjesnik”, 36: str. 49–52.
- Szamota, István (1984.) *Magyar oklevél-szótár*, prir. Gyula Zolnai (Budapest, 1902. – 1906.; pretpisak Budapest).
- Székely, György (1964.) *Wallons et Italiens en Europe Centrale aux XIe–XVIe siècles*, “Annales Universitatis sci. Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae –sectio historica”, 6: str. 3–71.
- Šimundić, Mate (1995.) *Đakovštinska toponimija (Đakovo)*.
- Šimunović, Petar (1987.) *Pristup jezičnoj i onomastičkoj problematici otoka Šolte*, “Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku”, 13: str. 147–161.

SUMMARY

THE NOUN *VAS* IN THE OLD TOPONYMY OF SLAVONIA

Stanko Andrić

The noun *vas* is a Croatian form (along with its Kajkavian dialect version *ves*) of the Common Slavic word which shares its Proto-Indo-European origin with the Latin noun *vicus*. *Vicus* basically means ‘group of houses’ or ‘village’, and it retained this general meaning throughout the Middle Ages. In the Latinity of Croatia, Hungary, and the Kingdom of Hungary-Croatia, until the 13th century the term *vicus* was mostly used to denote separate settlements, i. e. villages; while from the 13th century onwards it usually meant distinct parts of larger (urban) settlements, i. e. streets or quarters. In the Late Middle Ages it gradually faded from usage, being replaced by the word *platea* ‘street, square’, especially in charters and deeds. At the same time, the meaning ‘village’ was taken over by the word *villa* (originally meaning ‘country house, rural dwelling, farmstead’, and later also ‘landed estate’), which became the standard term for ‘rural settlement’ in the late medieval Latinity of Hungary-Croatia. Under the influence of Humanism and its effort to reclassicise the current use of Latin language, the word *pagus* was reintroduced after being largely neglected for some time. During the High Middle Ages the term still meant ‘country district, county’, similarly to what the Romans understood by it, but from the end of the 15th century *pagus* was taken to mean ‘village’, and such usage gradually prevailed in later centuries, as it is reflected by the works of Croatian lexicographers (Faust Vrančić-Verantius, Ritter-Vitezović, Belostenec, Sušnik-Jambrešić) and by official Latin documents (e. g. the early Habsburg land and settlement surveys of the “Neo-acquisita” after the reconquest). When the meaning of *villa* shifted towards ‘village, rural settlement’, the notion of ‘landed estate, manor’ was expressed by other words, one of them being *praedium*. In the late medieval Latinity of Hungary-

Croatia, *praedium* also came to designate ‘empty, deserted land’, and this on two levels: i. e. both the land formerly occupied and used by a single peasant household as well as the lands once inhabited by and belonging to a deserted village. In the early post-Ottoman settlement registers, the terms *praedium* and *pagus desertus* were still used as synonyms. The land estates, each normally corresponding to a single village, were usually called *possessio* in the late medieval period, while their basic constituents, i. e. individual peasant homesteads, were termed *sessio (iobagionalis)*. Older terms, such as *mansio* and, less frequently, *mansus*, were also occasionally used to designate this basic manorial unit—complex of land plots inside and outside of the village which normally corresponded to a single peasant household.

The Latin *vicus* had its precise equivalent in Croatian *vas*, which meant ‘village’ as well as ‘town quarter or street’. In the early modern period, during the peak of the Ottoman expansion, the word *vas* only survived in those north-western Croatian-Slavonian lands which remained unconquered, while in the other areas between the Drava and the Adriatic it was only preserved in toponymy, and not for long. This means that, in the course of time, Croatian *vas* also became semantically equivalent to Latin *villa* on one hand and *platea* on the other. By the 15th century, if not even earlier, another Croatian word, *selo*, started to be used to designate ‘village’, thereby becoming a partial synonym of *vas*. Originally, *selo* had meant ‘homestead, household with its land plots’, thus being equivalent to Latin *mansus/mansio* and *sessio*. Although *selo* continued to be used in this sense in western parts of Croatia even in modern centuries, its more recent meaning (‘village’) became prevalent; moreover, *selo* gradually appropriated this meaning for itself, displacing the ancient word *vas* and finally pushing it into disuse and near-oblivion. The word *selo* being semantically ambivalent from the end of the Middle Ages onwards, other words appeared to designate ‘peasant plot (as a manorial unit)’: primarily *selište* (derived from *selo*), and later also *sesion* and *sesija* (adapted from Latin). The word *baština* was used in the same sense in the Ottoman Slavonia, where it was reserved for plots owned by Christian peasants; those belonging to Muslims were termed *çiftlik* (Turkish word) in the Ottoman tax registers. On the other hand, *selište* could also mean ‘deserted peasant plot’ (*sessio deserta* in Latin); this notion was expressed by the now obsolete word *pušća*, too. In post-Ottoman Slavonia we come upon the etymologically related word *pustoselina*, meaning ‘deserted village’.

Along with Slavs, the territory of modern Slavonia (the area between the lower Drava and Sava rivers) was quite equally inhabited by Hungarians in the Middle Ages, as it is reflected by the toponymy of the period. Unlike in Croatian, the notion of ‘village’ was always expressed in Hungarian by one and the same word, *falu*. It was frequently used in the formation of place names. In contrast, neither *vas* nor *selo* are frequent elements of (composite) toponyms in Croatian, where a large majority of village names are formed with the help of suffixes and not as nominal compounds. Thus Hungarian names Balázsfalva, Bekefalva, Bogdánfalva etc. have their documented pairs in Croatian names Blaževci, Beketinci, Bogdanovci etc. (examples from the medieval county of Vukovo/Valkó). The notion of ‘peasant homestead/plot’, expressed in Latin by the words *mansus/mansio* and *sessio*, was best conveyed by the word *ülés* in medieval Hungarian. Another

important term, *telek* (originally meaning ‘piece of arable land’), also acquired this same technical meaning in the course of the 14th century, and it was also frequently used in place name formation. Hungarian *telek* was, on the other hand, equally used to refer to ‘deserted peasant plot’ (*sessio deserta*, *sessio antiqua*, *locus sessionis* in Latin sources). When used in this latter specific sense, *telek* was often translated in Latin as *praedium*. In this usage, *telek* had a synonym in the word *puszta* (of Slavic origin).

In the medieval toponymy of modern Slavonia, we know of only a few places whose names comprise the Croatian word *vas*. They include Nova Vas in the Vukovo county and Dolnja Vas in the Požeška county; situated in a bilingual area, these villages also bore Hungarian names, Újfalu and Alsófalva respectively, which are precise semantic equivalents of the Croatian names. Much more place names containing the word *vas* are known from the sixteenth-century Ottoman tax registers; the 1579 register of the Požeška Sanjak (whose territory covered much of modern Slavonia) lists 36 places bearing such names. In some cases, it can be shown that Croatian names from the Ottoman period correspond both semantically and topographically to medieval Hungarian names, making up bilingual pairs of equivalent names that belonged to the same villages. Thus Velika Vas from the Ottoman sources refers to the same village which was called Nagyfalva in the Middle Ages; the same goes for Slobodna Vas and Szabadfalva, Gospođina Vas and Asszonyfalva, Mala Vas and Kisfalud, etc. It appears that demographic changes which followed in the 17th century and especially during the Great Turkish War created a new linguistic situation in which the word *vas* became virtually unknown. It was so completely forgotten that it could not even survive in toponymy; thus, for example, the name Slobodna Vas (‘Free Village’), known from the 16th century, became “meaningless” to the new population and was renamed Slobodna Vlast (‘Free Rule’) starting from the end of the 17th century. Probably the only case of survival of the word *vas* in present-day toponymy of Slavonia and Srijem is Vašica (near Šid), a diminutive of *vas* which preserves, in a “fossilized” form, the old Croatian noun meaning ‘village’. Besides this rare case of material survival, it is possible that place names of a certain type preserve an indirect trace of the now extinct word. As Vladimir Mažuranić proposed a century ago, place names such as Velika, Jastrebarska, Kravarska (which are, gramatically, feminine possessive adjectives that have become nominalized) could have been originally conceived as Velika (Vas), Jastrebarska (Vas), etc. There is a number of place names in Slavonia that appear as good candidates for such an interpretation: especially Bapska, Koška, Poljanska, perhaps also Velika, Kutjeva (now Kutjevo), Hruševa (now Ruševo), Subocka, etc. The author of this paper also argues that the so-far puzzling village name *Strizivojna* could be best explained in this way: *Strizivojna* < **Strizivojina* (Vas) ‘village of Strizivoj’. It is indicative of this hypothetical evolution that in some cases these names tended to change gender from feminine (gender of the noun *vas*) to neuter (gender of the noun *selo*).

Key words: Slavonia, toponymy, *vicus*, *pagus*, *villa*, *sessio*, *vas*, *selo*, *selište*, *falva*, *telek*, Middle Ages, early modern period

Primljeno 4. ožujka 2013.